

Верховний
Суд

Огляд
судової практики
Касаційного цивільного суду
у складі Верховного Суду
щодо вирішення спорів про участь
у вихованні дитини

Рішення, внесені до ЄДРСР,
за 2018 рік – вересень 2022 року

Зміст

1. Спори про визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для одного з батьків	3
2. Спори про визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для баби / діда	23
3. Спори про зміну порядку участі у вихованні дитини	34
4. Спори про участь у вихованні біологічними батьками дітей, які були відібрані в них та усиновлені	40
5. Участь органів опіки та піклування	43
6. Процесуальні питання у справах про визначення порядку участі у вихованні дитини	47
7. Виконання рішень про участь у вихованні дитини	50
8. Застосування Конвенції про контакт з дітьми у справах щодо участі у вихованні дітей	55
9. Практика Європейського суду з прав людини у справах щодо участі одного з батьків у вихованні дитини	67

1. Спори про визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для одного з батьків

Звернутися до органів опіки та піклування, а також до суду для визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї, може також і той із батьків, з яким визначено місце проживання дитини. Відмова органів опіки та піклування у визначенні способу участі іншого з батьків чи суду в задоволенні відповідних позовних вимог лише з мотивів того, що звертається не той із батьків, який проживає окремо, є необґрунтованою

01 квітня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визначення способу участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї.

Шлюб сторін був розірваний за рішенням суду. Під час спільного проживання у сторін народилась дочка ОСОБА_4.

ОСОБА_1 має двох неповнолітніх дітей: дочку ОСОБА_4 та сина ОСОБА_6.

На засідання комісії з питань захисту прав дитини при Виконавчому комітеті Володимир-Волинської міської ради для визначення порядку участі батька у вихованні дитини 12 травня 2017 року відповідач – батько малолітньої ОСОБА_4 не з'явився (повторно), тому комісія вирішила рекомендувати ОСОБА_1 звернутись із цього питання до суду.

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково. Визначено спосіб участі ОСОБА_2 у вихованні дочки ОСОБА_4.

Постановою апеляційного суду рішення першої інстанції скасовано, ухвалено нове судові рішення про відмову в задоволенні позову ОСОБА_1. Суд апеляційної інстанції виходив з того, що відповідно до положень статті 16 ЦК України спосіб захисту прав позивача не можна визнати законним, оскільки спірні правовідносини врегульовано статтями 157–159 СК України. У цьому випадку права позивача не порушені. Посилання ОСОБА_1 на необхідність врегулювання спору вказаним способом, а саме шляхом визначення способу участі ОСОБА_2 у вихованні дитини ОСОБА_4 через протиправну поведінку відповідача стосовно неї та її сина від першого шлюбу, не є правовою підставою звернення до суду за захистом її прав та прав її дітей. Позивач не позбавлена права на захист іншими правовими методами, зокрема шляхом звернення до правоохоронних органів та до суду у спосіб, визначений законом.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Загальні засади регулювання сімейних відносин визначено у статті 7 СК України, згідно з якою жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних

відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

У статті 18 СК України визначено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін. Способами захисту сімейних прав та інтересів, зокрема, є встановлення правовідношення; зміна правовідношення.

За заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення (частина перша статті 158 СК України).

Відповідно до частини другої статті 159 СК України суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи.

Тлумачення зазначених норм дозволяє зробити висновок, що будь-хто із батьків може звернутися до органу опіки та піклування для визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї.

У разі наявності спору про способи участі одного з батьків у вихованні дитини, зокрема, якщо орган опіки та піклування не визначив способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею, не виключається вирішення такого спору в судовому порядку незалежно від того, хто з батьків звертається з позовом (той, хто проживає з дитиною, чи той, хто проживає окремо), і визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї, що є ефективним способом захисту та не суперечить закону.

Тому апеляційний суд зробив неправильний висновок, що такий спосіб буде неефективним.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 1 квітня 2020 року у справі № 165/2839/17 (провадження № 61-6769св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88707341>.

Зобов'язання матері дитини повідомляти батька про факти захворювання та лікування дитини, про від'їзд (обставини й напрямом) дитини за межі міста більше ніж на два дні, не є діянням, спрямованим на обмеження волевиявлення особи, і входить до поняття надання інформації про дитину, що є складником контакту з дитиною. Водночас повідомлення батьку про важливі факти із життя дитини не можна розцінювати як обтяжливе зобов'язання

09 листопада 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження

справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про позбавлення батьківських прав та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, її вихованні, визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею.

Суди першої та апеляційної інстанції встановили, що батьками ОСОБА_4 є ОСОБА_2 та ОСОБА_1.

2016 року шлюб між сторонами у справі було розірвано у судовому порядку.

Відповідно до довідки Центру комунального сервісу від 19 січня 2017 року № 195 ОСОБА_4, 2009 року народження, зареєстрований та проживає разом із матір'ю ОСОБА_1, 1979 року народження, за адресою: АДРЕСА_1.

03 травня 2017 року розпорядженням Дарницької районної державної адміністрації у м. Києві № 285 визначено участь батька – ОСОБА_2 у вихованні дитини, встановивши йому спілкування із сином у присутності матері, з урахуванням думки дитини та за графіком.

У висновку Дарницької районної в м. Києві державної адміністрації від 07 серпня 2017 року № 101-7759/04 зазначено про недоцільність позбавлення батьківських прав ОСОБА_2 щодо малолітньої дитини ОСОБА_4.

З пояснень допитаної в судовому засіданні в суді першої інстанції дитини, яка проживає разом із матір'ю, спілкуватися з батьком не хоче. Батько впливає на його психічний стан, оскільки після розмови з батьком навіть по телефону потім тривалий час хвилюється.

Рішенням суду першої інстанції первісний позов задоволено, позбавлено ОСОБА_2 батьківських прав стосовно ОСОБА_4, у задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано. Ухвалено у справі нове судове рішення, яким в задоволенні позовних вимог ОСОБА_1 відмовлено. Зустрічний позов задоволено та зобов'язано ОСОБА_1 усунути перешкоди у спілкуванні ОСОБА_2 із сином, визначено способи участі у вихованні дитини.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини (частина друга статті 15 Закону України «Про охорону дитинства»).

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її

нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків.

Відповідно до частини другої статті 150 СК України батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

Згідно із вимогами статті 153 СК України мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом.

Системний аналіз наведених норм матеріального права дає підстави вважати, що батько, який проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а мати не має права перешкоджати батьку спілкуватися з дитиною, та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини.

Повно та всебічно дослідивши обставини справи, перевіривши їх доказами, які оцінено на предмет належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємного зв'язку, а також врахувавши практику ЄСПЛ, апеляційний суд дійшов правильного висновку про скасування рішення суду першої інстанції, відмову у задоволенні первісного позову про позбавлення ОСОБА_2 батьківських прав щодо малолітнього ОСОБА_4 та задоволення зустрічного позову про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, її вихованні, визначення способу участі у вихованні дитини та спілкування з нею, оскільки відсутні підстави вважати, що відповідач свідомо ухиляється від виховання сина та його утримання.

Неактивна участь батька в житті сина спричинена тривалим конфліктом між сторонами, проживанням відповідача на значній відстані від сина та неналежним усвідомленням матір'ю необхідності участі батька у вихованні сина, незважаючи на конфліктні стосунки між сторонами. Після розірвання шлюбу із ОСОБА_1 ОСОБА_2 фактично позбавлений можливості спілкуватися із сином, що призводить до того, що формування ставлення дитини до батька відбувається лише за впливом матері, яка має вкрай неприязні стосунки із відповідачем.

Не погоджується Верховний Суд із доводами касаційної скарги щодо втручання у права ОСОБА_1, оскільки її в примусовому порядку було зобов'язано спілкуватися із колишнім чоловіком без її вільної згоди на це, що є втручанням у недоторканність

особи, оскільки згідно з частиною першою статті 157 СК України питання виховання дитини вирішується батьками спільно (крім випадку, передбаченого частиною п'ятою цієї статті), та відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» контакт з дитиною – це реалізація матір'ю, батьком, іншими членами сім'ї та родичами, у тому числі тими, з якими дитина не проживає, права на спілкування з дитиною, побачення зазначених осіб з дитиною, а також надання їм інформації про дитину або дитині про таких осіб, якщо це не суперечить інтересам дитини. Таким чином, зобов'язання ОСОБА_1 як матері дитини повідомляти батька про факти захворювання та лікування ОСОБА_4, про від'їзд (обставини та напрям) дитини за межі міста Києва більше ніж на два дні не є діянням, спрямованим на обмеження волевиявлення особи, і входить до поняття надання інформації про дитину, що є складовою контакту з дитиною, в розумінні статті 1 Закону України «Про охорону дитинства». При цьому, на думку Верховного Суду, повідомлення батьку про важливі факти із життя дитини не можна розцінювати як обтяжливе зобов'язання.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 9 листопада 2020 року у справі № 753/9433/17 (провадження № 61-3462св20) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765431>.

Суд може відмовити в задоволенні вимог про зобов'язання того з батьків, із ким проживає дитина, узгоджувати з іншим із батьків порядок, спосіб та лікувальні установи, необхідні для лікування дітей, відвідування дітьми освітніх закладів, якщо це може призвести до порушення прав дітей, коли між сторонами є гострий конфлікт і такі умови погодження при недосягненні згоди між батьками з наведених питань можуть створювати загрозові для життя та здоров'я дітей ситуації

04 вересня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визначення місця проживання дитини, усунення перешкод у вихованні та спілкуванні з дітьми, відібрання дитини та повернення її до місця попереднього проживання, визначення порядку та способу участі батьків у вихованні дітей.

Сторони перебували у шлюбі з 2015 до 2018 року, який було розірвано у судовому порядку. Від шлюбу мають сина ОСОБА_9 та дочку ОСОБА_8.

У листопаді 2017 року мати разом із дочкою ОСОБА_8 змінили місце проживання; син ОСОБА_9 залишався з батьком до січня 2018 року; проте наразі проживає з матір'ю.

Син сторін є дитиною з інвалідністю, перебуває на диспансерному обліку у педіатра з діагнозом: шунт-залежна гідроцефалія, кістозно-гліозні зміни внаслідок перивентрикулярної лейкомаляції з синдромом рухових порушень.

Згідно з висновком Органу опіки та піклування Маріупольської міської ради від 10 жовтня 2018 року, вважається доцільним визначити місце мешкання дітей з матір'ю та визначити такий порядок спілкування батька з донькою ОСОБА_8:

у вівторок із 17 год 30 хв до 20 год 00 хв щотижня без присутності матері та з 16 год п'ятниці до 20 год суботи за місцем проживання батька без присутності матері.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено частково. Визначено спосіб участі батька у вихованні дітей. Зобов'язано матір надавати батькові на його вимогу інформацію та медичні документи щодо стану здоров'я, при необхідності, про хід та результати лікування сина. Зустрічний позов задоволено. Визначено місце проживання малолітніх дітей за місцем проживання матері.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

В оцінці доводів касаційної скарги представника ОСОБА_2 ОСОБА_3 Верховний Суд врахував, що, визначаючи спосіб участі батька у вихованні дітей, спілкуванні з ними, суди врахували принцип рівності прав батьків у вихованні дитини, зберегли баланс прав та інтересів як батьків, так і самих дітей, з урахуванням принципу превалювання інтересів саме цих дітей.

Доводи касаційної скарги ОСОБА_1 про те, що суд незаконно відмовив йому у задоволенні вимог про зобов'язання ОСОБА_2 узгоджувати із ним порядок, спосіб та лікувальні установи, необхідні для лікування дітей, безпосередньо на стадії звернення батьків за лікуванням дітей, узгоджувати відвідування дітьми спортивних секцій, гуртків, закладів дозвілля й розвитку та інших позашкільних закладів малолітніми дітьми, узгоджувати порядок відвідування дітьми дитячих садків, шкіл та інших закладів освіти, які відвідують діти, є безпідставними, адже можуть призвести до порушення прав дітей. Між сторонами існує гострий конфлікт, і такі умови погодження при недосягненні згоди між батьками з наведених питань можуть створювати загрози для життя та здоров'я дітей ситуації, зокрема у разі екстрених випадків або у випадку, що буде потребувати негайного оперативного медичного втручання.

Щодо узгодження відвідування секцій і гуртків, то такі вимоги є також необґрунтованими, оскільки, виходячи із найкращих інтересів дитини, суд вважає, що саме дитина має право самостійно вирішувати, чим вона б хотіла займатися у вільний від навчання час, а з огляду на існуючий на час розгляду справи конфлікт між батьками, які за обставинами справи не демонструють готовності йти на діалог та взаємне узгодження питань виховання та лікування дітей, покладення в судовому порядку такого обов'язку на сторони спору за відсутності механізму примусового виконання судового рішення в частині зобов'язання матері дитини узгоджувати з батьком перелік секцій, які може відвідувати дитина, що у свою чергу може поглибити конфлікт між сторонами, не є виправданим, оскільки діти можуть бути взагалі позбавлені такого роду дозвілля.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 вересня 2020 року у справі № 264/3435/18-ц (провадження № 61-7352св20) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91338017>.

Якщо між дитиною та батьком немає психологічного зв'язку й дитина з огляду на її вік і тривале проживання з матір'ю повноцінно не сприймає його як батька, зустрічі батька з дитиною доцільно розпочати проводити у присутності матері

23 червня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визначення способу участі батька у вихованні дитини.

Суд установив, що ОСОБА_1 та ОСОБА_2 з березня 2013 року до лютого 2015 року перебували у зареєстрованому шлюбі. Від шлюбу мають малолітню дочку.

Дитина проживає разом із матір'ю. Між позивачем та відповідачем не досягнуто згоди щодо участі батька у вихованні та спілкуванні з дитиною.

Відповідно до висновку служби у справах дітей районної державної адміністрації встановлено порядок зустрічей батька з дитиною. При цьому комісією рекомендовано, щоб зустрічі батька з дитиною відбувались у присутності матері дитини на підставі одноголосного рішення комісії з питань захисту прав дитини.

Між батьком та дитиною відсутній сталий психологічний зв'язок, дитина повноцінно не сприймає його як батька.

Згідно з висновком психологічного обстеження дитини, проведеного психологом Міського центру дитини ОСОБА_8, урахувавши результати діагностики, сформовану міцну емоційну прив'язаність до матері, уникаючи прив'язаності до батька, задоволення потреб в любові та догляді з боку матері, психолог надав такі рекомендації: батькам скористатись сімейною медіацією з метою налагодження конструктивної комунікації між собою для вирішення питань, пов'язаних із вихованням дочки; поступове налагодження спілкування та формування емоційної прив'язаності дочки до батька шляхом їхніх зустрічей, які мають відбуватись за присутності матері або іншої третьої особи, яка є безпечною для дитини; зустрічі мають відбуватись у спокійній та безпечній атмосфері; після налагодження довірливих стосунків батька з дитиною розглянути питання про встановлення стабільного графіка зустрічей, який враховуватиме бажання та інтереси дитини.

Частково задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції визначив графік побачень батька та дитини, але у присутності матері. Апеляційний суд із таким рішенням погодився.

Колегія суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду погодилася з таким висновком судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Відповідно до статті 15 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів.

Згідно із статтею 141 СК України, мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

У статті 157 СК України встановлено, що питання виховання дитини вирішується батьками спільно. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той з батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини.

Відповідно до статті 159 СК України, якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та її вихованні, зокрема, він ухиляється від виконання рішення органу опіки і піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод. Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування з урахуванням віку, стану здоров'я дитини, поведінки батьків, а також інших обставин, що мають істотне значення. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи.

Системний аналіз наведених норм матеріального права дає підстави вважати, що батько, який проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а мати не має права перешкоджати батьку спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини.

Встановлюючи порядок побачень батька з дочкою, врахувавши інтереси дитини, які мають пріоритет над інтересами батьків, а також закріплений у положеннях міжнародних норм та нормах чинного законодавства України принцип рівності батьків у реалізації права на вільне спілкування з дитиною та участь у її вихованні, активне бажання батька брати участь у вихованні та спілкуванні зі своєю дочкою, взявши до уваги висновок органу опіки та піклування, а також висновок психологічного обстеження дитини, проведений психологом, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильного висновку про можливість визначення порядку (запропонованого органом опіки та піклування) періодичних тимчасових побачень батька з дитиною, оскільки право батька на спілкування з дитиною є його незаперечним правом, а спілкування малолітньої дитини з батьком відповідає її інтересам.

Проведення зустрічей батька з дитиною без присутності матері може негативно вплинути на психоемоційний стан дитини, оскільки між позивачем та дитиною відсутній сталий психологічний зв'язок та дитина, враховуючи її вік та тривале проживання з матір'ю, повноцінно не сприймає позивача як батька.

Для налагодження довірливих відносин між батьком і дитиною необхідний час, протягом якого поступово буде відбуватися налагодження спілкування та формування емоційної прив'язаності дочки до батька.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 754/9026/16-ц (провадження № 61-5215св19) можна ознайомитися за посиланням: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90021471>.

Суд признає зустрічі малолітніх дітей (2 роки) з батьком без присутності матері, якщо між батьками виникають конфлікти при дітях під час зустрічей за участю матері, що перешкоджає налагодити контакт батька з дітьми й негативно впливає на психологічний та емоційний стан дітей

30 вересня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визначення порядку та часу спілкування батька з малолітніми дітьми ОСОБА_3 та ОСОБА_4 без присутності матері.

З 2018 до 2020 року сторони перебували у зареєстрованому шлюбі, від якого мають двох малолітніх дітей ОСОБА_3 та ОСОБА_4. Шлюб було розірвано у судовому порядку.

Рішенням виконавчого комітету міської ради від 25 вересня 2020 року визначено місце проживання малолітніх дітей разом з матір'ю.

Позивач у добровільному порядку сплачує на користь відповідача аліменти на дітей та дружину ОСОБА_2, що підтверджується копіями квитанцій.

Позивач неодноразово звертався до Жовтоводського ВП ГУНП в Дніпропетровській області із заявами, що відповідач перешкоджає йому у спілкуванні з дітьми.

Рішенням виконавчого комітету міської ради від 23 листопада 2020 року ОСОБА_1 було визначено дні побачень з дітьми у присутності матері.

Позивач звертався до служби у справах дітей з приводу часткового виконання рішення виконавчого комітету міської ради, що підтверджується відповідними заявами від 12 січня 2021 року та 14 січня 2021 року.

Також позивач додатково надав матеріали щодо його неодноразових звернень із заявами до Жовтоводського ВП ГУНП, з приводу вчинення йому перешкод з боку ОСОБА_2 для побачення з дітьми.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено частково. Визначено порядок та час спілкування батька з малолітніми дітьми без присутності матері.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

За змістом статей 150, 155 СК України, здійснюючи свої права та виконуючи обов'язки, батьки повинні передусім дбати про інтереси дитини, батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини.

У статті 153 СК України передбачено, що мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли це право обмежене законом.

Визначаючи дні та години побачень за запропонованим органом опіки і піклування варіантом, суди обґрунтовано виходили з того, що спілкування батька із своїми дітьми, яким 30 червня 2021 року виповниться по два роки, протягом трьох годин першої та третьої суботи місяця, другої та четвертої неділі місяця та у день народження дітей без присутності матері, не призведе до погіршення самопочуття

дітей та їх гармонійного стану, оскільки цей проміжок часу є незначним та не завдасть негативних наслідків для дітей.

Такий порядок та час спілкування батька з дітьми відповідає їхнім інтересам, дозволить налагодити психологічний контакт дітей з батьком і не порушить звичайних для них умов життя та розпорядку дня.

Крім того, з урахуванням установлених у цій справі обставин, за якими між сторонами склались неприязні стосунки, відповідач чинить перешкоди у спілкуванні батька з дітьми, які проживають із нею, під час зустрічей батька з дітьми за участю матері між ними виникають сварки у присутності дітей, суди правильно виходили з того, що вказана обставина, зокрема присутність під час зустрічей матері, може негативно впливати на психологічний та емоційний стан дітей.

Враховуючи обставини справи та вказані норми права, колегія суддів погоджується із висновками судів, що у зв'язку з наявністю конфлікту між батьками, неможливістю батьків самотійно дійти згоди у вихованні синів, а також наявністю об'єктивних перешкод у позивача у спілкуванні з дітьми, буде доцільним проводити побачення дітей з батьком протягом трьох годин першої та третьої суботи місяця, другої та четвертої неділі місяця та у день народження дітей без присутності матері.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 30 вересня 2021 року у справі № 176/1955/20 (провадження № 61-11417св21) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100068068>.

Встановлення судом часу початку літнього та зимового спільного відпочинку батька і дитини з урахуванням календарного періоду навчання дитини й необхідності підготовки до нього не порушує права батька на працю та відпочинок

05 грудня 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, встановлення порядку та способу участі батька у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини.

Суди встановили, що сторони у справі є батьками малолітньої ОСОБА_6, яка проживає разом із матір'ю у м. Черкаси за згодою батьків. Батько дитини ОСОБА_4 мешкає окремо від них у м. Києві.

Установлено, що спірні правовідносини виникли з приводу порядку та способу участі ОСОБА_4 у вихованні та спілкуванні з малолітньою дочкою.

Виконавчий комітет міської ради, як орган опіки та піклування, надав висновок, відповідно до якого вважав за доцільне визначити ОСОБА_4 спосіб участі у вихованні та спілкуванні з малолітньою дитиною ОСОБА_6 шляхом систематичних побачень без присутності матері дитини, з урахуванням психологічного та фізичного стану дитини та обставин, які можуть виникнути.

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково, визначено порядок участі батька у вихованні дитини без присутності матері.

Апеляційний суд відмовив у задоволенні апеляційної скарги ОСОБА_4, але задовольнив апеляційну скаргу ОСОБА_5, змінив рішення суду першої інстанції, яким зменшив тривалість побачень батька з дитиною та визначив їх проведення у присутності матері.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Повно та всебічно дослідивши обставини справи, перевіривши їх доказами, які оцінено на предмет належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємного зв'язку, установивши, що між сторонами склалися стосунки, які позбавляють можливості позивача регулярно спілкуватися з дочкою, суд апеляційної інстанції, врахувавши вік дитини (чотири роки на час розгляду справи судами), особливості розвитку дитини в такому віці, які обумовлені характером та тривалістю її відносин, чуттєво-емоційного зв'язку з матір'ю, встановив такий порядок та спосіб участі батька ОСОБА_4 у вихованні та спілкуванні з малолітньою донькою ОСОБА_6, який відповідає принципу «найкращих інтересів дитини», який є пріоритетним при вирішенні цієї справи.

З урахуванням того, що дитина ніколи не проживала постійно разом із батьком і має сталий емоційний зв'язок з матір'ю, висновки суду про тимчасове, до досягнення дитиною семирічного віку, обмеження права батька на спілкування з дитиною без присутності матері є виправданим інтересами дитини.

Вимоги позивача про забезпечення реалізації його батьківських прав шляхом щотижневих побачень з 19 год п'ятниці до 19 год неділі без присутності матері, на думку суду, не відповідають якнайкращим інтересам дитини, оскільки передбачають щотижневі переміщення дитини з її постійного місця проживання у м. Черкаси до місця проживання батька у м. Києві.

Крім того, присутність матері в той час, коли малолітня дитина перебуватиме у незвичному для неї середовищі за місцем проживання батька, може позитивно сприяти процесу звикання дитини до нового оточення, враховуючи її вік.

Доводи касаційної скарги про те, що суд апеляційної інстанції вийшов за межі позовних вимог, обумовивши побачення з дитиною присутністю матері до досягнення семирічного віку, не заслуговують уваги, оскільки, ухвалюючи рішення, суд виходив із інтересів дитини, які відповідно до сталої практики ЄСПЛ та чинного національного законодавства враховуються в першу чергу.

Доводи касаційної скарги про те, що встановлення часу початку літнього та зимового спільного відпочинку батька та дитини порушує права батька на працю та відпочинок є безпідставними, оскільки суди обґрунтували свої висновки в цій частині календарним періодом у навчанні дитини та необхідністю підготовки до нього.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 711/6649/17 (провадження № 61-32231св18) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78626998>.

Визначення порядку участі батька у вихованні дитини в усі передвихідні та вихідні дні є неприйнятним, оскільки порушуються права дитини на спілкування з матір'ю у вільний від занять у школі час

27 червня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у попередньому судовому засіданні у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про усунення перешкод у вихованні та спілкуванні з дитиною.

ОСОБА_1 та ОСОБА_2 перебували у зареєстрованому шлюбі з 2005 року, який розірвано рішенням суду 2015 року.

У шлюбі у сторін народився син, який зареєстрований разом із матір'ю.

Судовим наказом, виданим 19 квітня 2018 року Харківським районним судом Харківської області, з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 стягнуто аліменти на утримання дитини, починаючи з 11 квітня 2018 року і до досягнення нею повноліття.

Висновком Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради № 609 від 18 вересня 2018 року визначено порядок участі ОСОБА_1 у вихованні сина шляхом систематичних побачень за графіком.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін рішенням суду апеляційної інстанції, позовні вимоги задоволено частково. Зобов'язано ОСОБА_2 не перешкоджати ОСОБА_1 у здійсненні виховання та спілкуванні з дитиною та встановлено порядок участі батька у вихованні сина.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини (частини перша, друга статті 155 СК України).

Згідно з частинами першою-третьою статті 15 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини. У разі коли батьки не можуть дійти згоди щодо участі одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини, порядок такої участі визначається органами опіки та піклування за участю батьків виходячи з інтересів дитини. Рішення органів опіки та піклування з цих питань можуть бути оскаржені до суду у порядку, встановленому законом.

Вирішуючи спір, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й суд апеляційної інстанції, врахувавши зазначені норми права, а також вік сина, прихильність його до кожного із батьків, необхідність його духовного і фізичного розвитку, дійшов обґрунтованого висновку, що визначений спосіб участі ОСОБА_1 у вихованні та спілкуванні з сином є достатнім для відновлення порушеного права

і відповідає інтересам дитини. Цей порядок забезпечує можливість батька повноцінно брати участь у вихованні сина.

Посилання заявника щодо недостатнього часу спілкування батька з сином безпідставні, оскільки суд визначив порядок спілкування батька з сином, виходячи з фактичних обставин справи та інтересів дитини. Визначення порядку участі батька у вихованні дитини у спосіб, про який просить позивач, тобто всі передвихідні та вихідні дні, є неприйнятним, оскільки порушуються права дитини на спілкування з матір'ю у вільний від занять у школі час.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 27 червня 2019 року у справі № 643/16210/17 (провадження № 61-8399св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82738256>.

Аналогічний правовий висновок викладено в постанові Верховного Суду від 12 листопада 2020 року у справі № 379/1055/18 (провадження № 61-23143св19): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92973133>.

Небажання дитини спілкуватися з батьком і відсутність прихильності до нього не можуть бути покладені в основу судового рішення, враховуючи малий вік дитини та факт її постійного проживання з матір'ю, яка має конфлікт із батьком, що негативно впливає на сприйняття дитиною його особи. За таких обставин небажання дитини спілкуватися з батьком зумовлене ситуацією, яка склалася між сторонами, і не може бути підставою для обмеження батька в реалізації його батьківських прав на участь у вихованні дитини і спілкуванні з нею

15 жовтня 2018 року Верховний Суд у складі постійної колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду провів у порядку письмового провадження попередній розгляд справи за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 про усунення батькові перешкод у вихованні і спілкуванні з дитиною.

Суди першої та апеляційної інстанцій встановили, що ОСОБА_5 та ОСОБА_4, які не перебували у шлюбі і станом на час вирішення справи разом не проживають, є батьками малолітнього ОСОБА_7.

Дитина постійно проживає з матір'ю ОСОБА_5 у квартирі АДРЕСА_1; ОСОБА_4 проживає окремо у квартирі АДРЕСА_2 цього ж будинку.

Також суди встановили, що ОСОБА_5 перешкоджає ОСОБА_4 у вихованні та вільному спілкуванні з малолітнім сином ОСОБА_6.

З висновку органу опіки та піклування виконавчого комітету Хмельницької міської ради від 28 вересня 2017 року суди встановили, що орган вважає доцільним визначити способи участі батька ОСОБА_4 у вихованні та спілкуванні з сином шляхом систематичних побачень за графіком за згодою дитини. Також орган опіки та піклування виконавчого комітету міської ради рекомендував зустрічі проводити без порушення режиму дня дитини, відвідування ним занять і гуртків, з урахуванням її бажання.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін рішенням суду апеляційної інстанції, позовні вимоги задоволено частково. Зобов'язано ОСОБА_5 не чинити ОСОБА_4 перешкод у спілкуванні з дитиною. Визначено ОСОБА_4 способи участі

у вихованні малолітнього сина ОСОБА_7, місце та час їхнього спілкування без попереднього з'ясування згоди дитини.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

У статті 141 СК України визначено, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом (статті 151, 153 СК України).

Під час вирішення спору щодо участі у вихованні та порядку зустрічей з дитиною того з батьків, хто проживає окремо від дитини, суд має виходити, передусім, з інтересів дитини з урахування кожних конкретних обставин справи. Встановлений сімейним законодавством принцип повної рівності обох батьків у питаннях виховання дітей може бути обмежений судом лише в інтересах дитини.

Встановивши, що права батька дитини порушуються відповідачем, суд першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, дійшов правильного висновку про зобов'язання ОСОБА_5 не чинити позивачу перешкод у спілкуванні з сином та про визначення способів участі батька у вихованні і спілкуванні з дитиною шляхом встановлення систематичних побачень і можливості спільного відпочинку, визначених судом із урахуванням віку дитини, її режиму дня та рекомендацій органу опіки та піклування виконавчого комітету Хмельницької міської ради.

Оскільки суди першої та апеляційної інстанцій встановили наявність неприязних стосунків між ОСОБА_5 та ОСОБА_4 і негативний вплив цієї обставини на сприйняття дитиною особи батька, а також враховуючи малий вік дитини і факт її проживання та спілкування виключно із матір'ю, правильним є висновок про встановлення побачень без попереднього з'ясування бажання дитини на таку зустріч.

Посилання заявника на небажання дитини спілкуватися із батьком і відсутність прихильності до нього не можуть бути покладені в основу судового рішення, враховуючи малий вік дитини та факт її постійного проживання з матір'ю, яка має конфлікт із батьком, що негативно впливає на сприйняття дитиною його особи. За таких обставин небажання дитини спілкуватися із батьком обумовлене ситуацією, яка склалася між сторонами, і не може бути підставою для обмеження ОСОБА_4 у реалізації його батьківських прав на участь у вихованні дитини і спілкуванні із нею.

Касаційний суд відхиляє доводи заявника про необхідність проведення зустрічей дитини з батьком виключно у її присутності, оскільки суди встановили, що між сторонами існує конфлікт і постійно виникають суперечки та сварки, що впливає на ставлення дитини до батька, тому проведення зустрічей у присутності матері не сприятиме налагодженню стосунків між ОСОБА_4 і сином.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 15 жовтня 2018 року у справі № 686/14512/17 (провадження № 61-7540св18) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78327811>.

Батьки, від яких відібрана дитина, не втрачають щодо неї прав та обов'язків, обумовлених походженням. Вони надалі залишаються носіями обов'язку з виховання дитини, мають право на особисте її виховання та спілкування з нею. Проте та обставина, що дитина передана іншій особі або навчальному закладу, означає, що саме їхній напрям та умови виховання одержали перевагу над тими, які здатні створити батьки, і із цим напрямом батьки повинні будуть узгоджувати свою поведінку

15 квітня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом Органу опіки та піклування Токмацької районної державної адміністрації Запорізької області (далі – Орган опіки та піклування Токмацької РДА) до ОСОБА_1 про відібрання дитини без позбавлення матері батьківських прав та стягнення аліментів та за зустрічним позовом ОСОБА_1 до Органу опіки та піклування Токмацької РДА про повернення дитини та усунення перешкод у її вихованні.

Установлено, що ОСОБА_1 є матір'ю малолітньої ОСОБА_2.

Згідно з інформацією, наданою Токмацьким районним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді від 29 серпня 2018 року № 192 родина відповідача перебуває на обліку центру.

Під час проведення рейду на території м. Молочанськ, а саме 04 вересня 2018 року обстежено житлово-побутові умови проживання відповідача. Під час обстеження встановлено: будинок знаходиться у користуванні ОСОБА_1, умови проживання в родині незадовільні, помешкання потребує ремонту, в кімнатах брудно, сморід. Дитина станом на 04 вересня 2018 року не розпочала навчання, складає враження ізольованої дитини, волосся пофарбоване в оранжево-рожевий колір, є педикульоз. Відповідач вчинила сварку, була в істеричному та агресивному стані. Виникла безпосередня загроза життю та здоров'ю дитини.

04 вересня 2018 року на засіданні комісії з питань захисту прав дитини при райдержадміністрації прийняте рішення про негайне вилучення малолітньої дитини, ОСОБА_2, у відповідача у зв'язку із безпосередньою загрозою життю та здоров'ю дитини.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою суду апеляційної інстанції, позов Органу опіки та піклування Токмацької районної державної адміністрації Запорізької області задоволено повністю; відібрано малолітню ОСОБА_2 від її матері ОСОБА_1 без позбавлення її батьківських прав.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до частини першої статті 170 Сімейного кодексу України (далі – СК України) суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках, передбачених пунктами 2-5 частини першої статті 164 цього Кодексу, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального

виховання. У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам – за їх бажанням або органів опіки та піклування. Під час ухвалення рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення їх батьківських прав суд бере до уваги інформацію про здійснення соціального супроводу сім'ї (особи) у разі здійснення такого супроводу.

Батьки, від яких відібрана дитина, не втрачають щодо неї прав та обов'язків, обумовлених походженням. Вони надалі залишаються носіями обов'язку щодо виховання дитини, мають право на особисте її виховання та спілкування з ними. Проте та обставина, що дитина передана іншій особі або навчальному закладу, означає, що саме їх напрямок та умови виховання одержали перевагу над тим, що здатні створити батьки, й з цим напрямком батьки повинні будуть узгоджувати свою поведінку.

Основними підставами для відібрання дитини є ухилення батьків від виконання своїх обов'язків з виховання дитини; жорстоке поводження з дитиною; захворювання батьків на хронічний алкоголізм або їх наркотична залежність; будь-які види експлуатації дитини, примус її до жебракування та бродяжництва тощо. Інші випадки охоплюють ситуації, коли залишення дитини у батьків є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. Така небезпека може впливати не лише із поведінки батьків, а й із їх особистих негативних звичок.

Ухвалюючи рішення про відібрання малолітньої дитини від відповідача, суди виходили із доведеної факту умисного ухилення з боку відповідача від виконання своїх обов'язків з виховання дитини та врахували безпосередню загрозу життю та здоров'ю дитини.

Колегія суддів погоджується з висновками судів про відібрання дитини, оскільки така міра найбільше відповідає інтересам дитини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 15 квітня 2020 року у справі № 328/2433/18 (провадження № 61-16140св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88857198>.

Ті обставини, що дитина проживає на тимчасово неконтрольованій Україною території, а судові рішення, яке має бути виконуваним, але виконання якого держава не може гарантувати у зв'язку із зазначеними обставинами, не можуть бути підставою для відмови в задоволенні позовних вимог про участь батька у вихованні дитини та спілкуванні з нею і позбавлення батька такого законного права

25 березня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення порядку участі у вихованні дитини.

ОСОБА_1 та ОСОБА_2 є батьками ОСОБА_3.

Сторони перебували у шлюбі з 2008 до 2010 року, який було розірвано у судовому порядку.

Орган опіки та піклування військово-цивільної адміністрації м. Торецьк Донецької області повідомив, що у зв'язку з тим, що малолітня ОСОБА_3 разом зі своєю матір'ю ОСОБА_2 мешкають на території тимчасово непідконтрольній Україні (у м. Донецьку), немає можливості згідно з чинним законодавством України скласти висновок у справі про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення позивачу порядку участі у вихованні дитини.

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково. Встановлена участь батька у вихованні та спілкуванні з малолітньою дитиною ОСОБА_3 шляхом регулярного особистого та за допомогою засобів зв'язку спілкування, надано дозвіл на тимчасовий в'їзд та виїзд малолітньої ОСОБА_3 без дозволу та супроводу матері, громадянки України, з тимчасово окупованої території м. Донецька на територію України, в супроводі батька ОСОБА_1 громадянина України, з дня набрання цим рішенням законної сили і на час дії встановленого порядку спілкування з дитиною (до зміни обставин).

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції змінено у частині визначення порядку участі у вихованні дитини, а у частині надання дозволу на тимчасовий в'їзд та виїзд малолітньої ОСОБА_3 без дозволу та супроводу матері ОСОБА_2, громадянки України, з тимчасово окупованої території м. Донецька на територію України в супроводі батька ОСОБА_1, громадянина України, з дня набрання цим рішенням законної сили і на час дії встановленого порядку спілкування з дитиною (до зміни обставин), скасовано, відмовлено у цій частині у задоволенні позову. В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

У статті 313 ЦК України визначено, що фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними.

Відповідно до частини другої статті 12 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» порядок в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів із таких територій визначаються Кабінетом Міністрів України.

Наказом першого заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) 14 квітня 2017 року за № 222 затверджено «Тимчасовий порядок контролю за переміщенням осіб через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей», відповідно до пункту 5.1.1 якого в'їзд на тимчасово неконтрольовану територію дітей, які не досягли 16-річного віку, здійснюється з дотриманням вимог, передбачених для таких осіб Правилами перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57.

Згідно з пунктом 5.1.2 зазначеного Порядку виїзд з тимчасово неконтрольованої території громадян України, які не досягли 16-річного віку, здійснюється за умови пред'явлення свідоцтва про народження (паспорта), а також будь-якого документа, визначеного статтею 5 Закону України «Про громадянство України» або статтею 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», особи (осіб), у супроводі якої (яких) громадяни України, які не досягли 16-річного віку, виїжджають з тимчасово неконтрольованої території, та дозволом фізичної особи.

Відповідно до частини другої статті 4 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» за відсутності згоди одного з батьків виїзд неповнолітнього громадянина України за кордон може бути дозволено на підставі рішення суду.

У пункті 3 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57, передбачено, що виїзд з України громадян, які не досягли 16-річного віку, здійснюється за згодою обох батьків (усиновлювачів) та в їх супроводі або в супроводі осіб, уповноважених ними, які на момент виїзду з України досягли 18-річного віку.

Апеляційний суд дійшов правильного висновку про те, що, виходячи з положень зазначених норм матеріального права, дозвіл на виїзд малолітньої дитини за межі України в супроводі одного з батьків за відсутності згоди другого з батьків на підставі рішення суду може бути наданий на конкретний одноразовий виїзд з визначенням його початку й закінчення. Матеріали справи не містять доказів, які б підтверджували, що відповідач заперечувала проти надання нотаріально посвідченої згоди на виїзд дитини у супроводі позивача, а тому позовні вимоги щодо надання судом дозволу на тимчасове вивезення дитини, ОСОБА_3, з м. Донецька і повернення назад у м. Донецьк за місцем проживання дитини, без супроводу і нотаріально завіреної заяви матері, на період участі позивача у вихованні та спілкуванні з дитиною, є передчасними.

При цьому Верховний Суд, переглядаючи оскаржуване судові рішення суду апеляційної інстанції, враховує межі доводів касаційної скарги й встановлені конкретні обставини щодо права батька на участь у вихованні дитини, яке підлягає захисту, й ті обставини, що така участь батька у спілкуванні з дитиною, яка проживає на тимчасово неконтрольованій території України у зв'язку із зазначеними обставинами на підставі судового рішення, яке має бути виконуваним і виконання якого не може гарантуватись державою, проте ці обставини не можуть бути підставою для відмови у задоволенні зазначених позовних вимог та позбавлення батька такого законного права.

Доводи касаційної скарги про те, що відповідач відмовляється надавати нотаріально посвідчену згоду на виїзд дитини з м. Донецька на територію України, не спростовують висновків суду апеляційної інстанції про те, що позивач не зазначив конкретне місце перебування дитини, часовий проміжок перебування у цьому місці, що суперечить чинному законодавству, яке визначає рівність прав та обов'язків

батьків стосовно виховання дитини, та може призвести до фактичного позбавлення можливості матері дитини знати про її місцезнаходження.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 25 березня 2020 року у справі № 185/8359/17 (провадження № 61-3780св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88667042>.

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування, захист і безпека дитини; (ґ) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту

04 серпня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору – Служба у справах дітей та соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю виконавчого комітету Голопристанської міської ради Херсонської області, про відібрання малолітньої дитини та передачу дитини батькові та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про визначення місця проживання малолітньої дитини та призначення опікуна.

Суд установив, що з 2014 року до 2017 року ОСОБА_1 та ОСОБА_3 перебували в зареєстрованому шлюбі, від якого мають дитину – ОСОБА_4. Після розірвання шлюбу дитина залишилась проживати з матір'ю. Згідно з медичною картою амбулаторного хворого ОСОБА_4 має діагноз «трисомія хромосоми 21». Після смерті матері ОСОБА_3 дитина залишилась проживати з бабою ОСОБА_2.

Відповідно до актів обстеження умов проживання, як за місцем проживання ОСОБА_1, так і за місцем проживання ОСОБА_2, умови проживання є належними, є всі необхідні умови для проживання та виховання малолітнього ОСОБА_4.

ОСОБА_2 – фізична особа-підприємець, згідно з податковою декларацією платника єдиного податку фізичної особи-підприємця загальна сума доходу за 2019 рік становила 30 000,00 грн, за місцем роботи та проживання характеризується позитивно.

ОСОБА_1 офіційно не працює.

У 2018 році рішенням районного суду із ОСОБА_1 на користь ОСОБА_3 на утримання малолітнього сина ОСОБА_4 стягнуто аліменти у розмірі 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку щомісяця, починаючи з 02 травня 2018 року і до досягнення дитиною повноліття, а також стягнуто додаткові витрати на лікування та спеціальне харчування дитини у розмірі 1 000,00 грн щомісяця до досягнення дитиною повноліття.

Станом на червень 2019 року за ОСОБА_1 існує заборгованість зі сплати аліментів на утримання ОСОБА_4.

Орган опіки та піклування виконавчого комітету міської ради надав висновок про визначення місця проживання дитини, згідно з яким визнано доцільним проживання дитини разом із його бабою ОСОБА_2 за місцем її проживання. Висновок

обґрунтований тим, що малолітній ОСОБА_4 проживає з бабою ОСОБА_2, яка його повністю утримує, займається вихованням та піклується про його здоров'я. ОСОБА_1 з померлою дружиною ОСОБА_3 та сином ОСОБА_4 не спілкувався і має заборгованість за аліментами.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, первісний позов задоволено. Ухвалено відібрати малолітнього ОСОБА_4 у ОСОБА_2 за місцем його фактичного перебування та передати батьку ОСОБА_1. У задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, дійшов висновку, що сімейним законодавством встановлено, що батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання малолітніх дітей та на те, щоб вони проживали з ними. Суд не встановив обставин, які б свідчили про те, що проживання дитини з батьком суперечитиме її інтересам. Водночас суд встановив, що ОСОБА_1 спроможний забезпечити належні умови для фізичного, духовного, соціального розвитку та матеріального забезпечення малолітнього ОСОБА_4.

Верховний Суд рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував, в задоволенні первісного позову відмовив, зустрічний позов задовольнив частково та визначив місце проживання дитини з бабою за місцем проживання останньої, щодо призначення баби опікуном дитини Верховний Суд відмовив, зробивши такі правові висновки.

Возз'єднання дитини з біологічним батьком є важливим позитивним обов'язком держави, і право батьків і дітей бути поряд один з одним становить основоположну складову сімейного життя. Право батька на проживання з його малолітньою дитиною має бути захищене, й у правовідносинах, що складаються між батьком і дитиною, бабою і дитиною, він має переважне право на проживання з дитиною.

Як встановили суди першої та апеляційної інстанцій, і позивач, і відповідач мають позитивні характеристики, належні умови для проживання дитини, баба має дохід від здійснення підприємницької діяльності, а відомостей про постійний дохід батька матеріали справи не містять. Проте визначальним у цих правовідносинах є те, що негайне відібрання дитини може негативно позначитися на самій дитині, а тому необхідне вжиття попередніх та поступових заходів. Такі ускладнення пов'язані з тим, що хвора з народження малолітня дитина протягом тривалого часу (з моменту народження та після смерті матері весь час проживала і на момент розгляду справи проживає у баби, яка займається її вихованням, піклуванням, підтриманням здоров'я та матеріальним забезпеченням. Фактично сім'єю для дитини з моменту її народження були мати і баба, а після смерті матері – баба.

На необхідності залишити малолітню дитину з бабою наголосив і орган опіки та піклування. Висновок обґрунтований тим, що малолітній проживає з бабою, яка його повністю утримує, займається вихованням та піклується про його здоров'я, оскільки згідно з медичною картою амбулаторного хворого дитина має генетичну хромосомну аномалію, яка не лікується, хоч і не є хворобою. Така генетична аномалія

спричиняє необхідність постійного стороннього піклування про таку людину, постійного контролю стану здоров'я та медико-психологічний супровід. Позивач з померлою дружиною та сином не спілкувався.

Беручи за основу у вирішенні цього спору принцип найкращих інтересів дитини, Верховний Суд звертає увагу на те, що негайне відібрання малолітньої хворої від народження дитини не буде сприяти забезпеченню спокійного та стійкого середовища для неї, стане емоційним стресом, не буде враховано і її поглядів, що у сукупності охоплює складові елементи вказаного принципу. Проживання малолітнього разом з бабою і дідом становить для нього звичне стабільне сімейне середовище з народження.

Таким чином, Верховний Суд, розуміючи складність ситуації і перебуваючи на позиції про необхідність забезпечення умов для спільного проживання батька разом зі своєю дитиною, вирішує спір на користь відмови у негайному відібранні дитини, покладаючи на компетентні органи держави в контексті виконання позитивних обов'язків держави зобов'язання забезпечити систему послідовних кроків у напрямку возз'єднання батька з дитиною, щоб запобігти негативному впливу на дитину.

З урахуванням пропорційності втручання у право позивача на повагу до його сімейного життя, яке гарантоване статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та норм частини третьої статті 163 СК України допускаються випадки відмови батьку у негайному відібранні дитини, що є необхідним у цій ситуації.

В інтересах дитини в ситуації, що склалася у цій справі, доцільно спочатку вжити відповідних підготовчих заходів, спрямованих на адаптацію дитини та батька до відновлення стосунків, а також забезпечити підготовку для проживання дитини разом із батьком, після чого протягом перехідного періоду потрібно вирішити питання про безпосереднє проживання дитини з батьком.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 (провадження № 61-19210св20) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98911478>.

2. Спори про визначення порядку участі у вихованні дитини та про усунення перешкод у спілкуванні з нею для баби / діда

При визначенні способів участі баби у вихованні внука, місця та часу їхнього спілкування суду необхідно дотриматися розумного балансу інтересів між бабою, батьками і внуком та врахувати насамперед інтереси дитини, які не завжди можуть відповідати її бажанням, з урахуванням її віку, стану здоров'я, психоемоційного стану

22 липня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про встановлення способу спілкування з внуком та участі в його вихованні.

Суди встановили, що ОСОБА_2 та ОСОБА_4 перебували у шлюбі, під час якого у них народився син ОСОБА_3. Після розірвання шлюбу малолітній ОСОБА_3 залишився проживати разом з матір'ю ОСОБА_2.

ОСОБА_1 є бабою малолітнього ОСОБА_3, має зареєстроване місце проживання, де створені прийнятні умови для перебування внука, що підтверджується актом обстеження умов проживання від 29 жовтня 2018 року, складеним працівниками Служби у справах дітей Житомирської міської ради.

Згідно з висновком Органу опіки та піклування Житомирської міської ради від 01 жовтня 2019 року, затвердженим рішенням Виконавчого комітету Житомирської міської ради, вважається за доцільне визначити ОСОБА_1 участь у вихованні та порядок спілкування з внуком ОСОБА_3 за бажанням дитини та у зручний для неї час.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою суду апеляційної інстанції, в задоволенні позову відмовлено. Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що з кінця серпня 2019 року між сторонами відсутні спірні правовідносини, які були підставою звернення позивача до суду, оскільки перешкод у спілкуванні та вихованні внука – малолітнього ОСОБА_3 у позивача немає.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

У частині першій статті 257 СК України встановлено, що баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні.

Законодавцем визначено механізм здійснення права баби та діда, прабаби, прадіда на виховання внуків і правнуків, який проявляється в: (а) покладенні обов'язку на батьків чи інших осіб, з якими проживає дитина не перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків; (б) закріпленні права баби діда, прабаби, прадіда у разі наявності перешкод у вихованні та спілкуванні із внуками, правнуками на звернення до суду з позовом про їх усунення (частини друга, третя статті 257 СК України).

Відповідно до статті 263 СК України спори щодо участі баби, діда, прабаби, прадіда, брата, сестри, мачухи, вітчима у вихованні дитини вирішується судом відповідно до статті 159 цього Кодексу.

Відповідно до частини другої статті 159 СК України суд визначає способи участі особи у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування.

Разом із тим, за наявності обґрунтованих доводів позивача про те, що відповідач чинить їй перешкоди у вільному спілкуванні з внуком та у його вихованні, суди дійшли протилежних висновків про те, що з кінця серпня 2019 року між сторонами відсутні спірні правовідносини, які були підставою звернення позивача до суду, оскільки перешкод у спілкуванні та вихованні внука – малолітнього ОСОБА_3, у позивача немає із зазначеного часу.

При цьому, як у позовній заяві, так і в апеляційній скарзі ОСОБА_1 вказувала на те, що ОСОБА_2 чинить перешкоди у спілкуванні та вихованні внука.

Одним із найважливіших прав дитини є право на сімейне виховання. Право дитини на сімейне виховання включає також право на спілкування з іншими членами сім'ї: дідом, бабою, братами, сестрами, іншими родичами.

Право на повагу до сімейного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, охоплює щонайменше зв'язки між близькими родичами, наприклад, між дідом, бабою та внуками, оскільки такі родичі можуть відігравати у сімейному житті важливу роль.

Положення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій передбачено право на повагу до сімейного життя, поширюються, зокрема, і на відносини між бабою, дідом та внуками, якщо між ними існують достатньо тісні зв'язки (рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ у справі «Крускіч проти Хорватії» від 25 листопада 2014 року)). ЄСПЛ зазначає, що держава повинна за загальним правилом забезпечити збереження сімейного зв'язку там, де він існує. Відносини між бабою, дідом і внуками за своїм характером відрізняються від відносин між батьками і дітьми і, зокрема, вимагають меншого ступеня захисту. Право на повагу до сімейного життя баби, діда у відносинах з їхніми внуками передбачає, у першу чергу, право підтримувати звичайні стосунки з внуками, навіть якщо такий контакт зазвичай відбувається за згодою особи, яка має батьківську відповідальність (рішення ЄСПЛ «Богоносови проти Росії» від 05 березня 2019 року).

Отже, апеляційний суд дійшов передчасного висновку про відмову у задоволенні позовних вимог повністю та відсутності підстав для визначення порядку участі баби у спілкуванні та у вихованні внука.

Крім того, апеляційний суд залишив поза увагою рекомендації Органу опіки та піклування Житомирської міської ради щодо доцільності визначити ОСОБА_1 участь у вихованні та спілкуванні з внуком.

Також суд апеляційної інстанції, встановивши відсутність протиправних дій баби щодо свого внука, бажання бачитися, піклуватися та виховувати внука, не взяв до уваги вимоги Конвенції про права дитини, положення статей 159, 257 СК України.

Апеляційний суд не вирішив заявлений у справі спір з урахуванням вказаних вище норм права, порушив принцип правової визначеності, оскільки не визначив способи участі позивача у вихованні внука (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. При цьому суду необхідно дотриматися розумного балансу інтересів між сторонами та внуком та врахувати насамперед інтереси дитини, які не завжди можуть відповідати її бажанням, з урахуванням її віку, стану здоров'я, психоемоційного стану.

Тривалість часу, проведеного дитиною з бабою чи дідом, може бути важливим фактором у забезпеченні найкращих інтересів дитини (справа «Гокканнен проти Фінляндії», ЄСПЛ від 23 вересня 1994 року, справа «Мамчур проти України», ЄСПЛ від 16 липня 2015 року, справа «Крапівін проти Росії», ЄСПЛ від 12 липня 2016 року).

Всупереч усталеній практиці ЄСПЛ, вимог статей 89, 367, 382 ЦПК України суд апеляційної інстанції спір по суті не вирішив, не дослідив належним чином зібрані докази та не спростував переконливих аргументів позивача про наявність правових підстав для встановлення способу спілкування баби з внуком, свої процесуальні функції у забезпеченні змагального цивільного процесу не виконав.

Отже, постанова суду апеляційної інстанції підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції відповідно до вимог статті 411 ЦПК України.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 22 липня 2020 року у справі № 295/13297/18 (провадження № 61-8094св20) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90714225>.

Дід має право на особисте спілкування з онукою, а той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати йому спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини. Саме збалансування наведених вище прав і гарантій має бути основою для належного виконання рішення суду про участь у спілкуванні дитини з дідом

12 квітня 2021 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за скаргою ОСОБА_1 на постанову державного виконавця Шевченківського відділу Головного територіального управління юстиції у Харківській області (далі – державний виконавець) про закінчення виконавчого провадження.

Заявник зазначав, що на виконання рішення районного суду у справі № 638/12278/15 про встановлення часу спілкування з дитиною видано виконавчі листи. Постановою державного виконавця виконавче провадження з примусового виконання виконавчого листа № 638/12278/15-ц про обрання способу участі діда та баби у вихованні онуки закінчено, оскільки рішення суду виконане. Проте, на думку заявника, спілкування з онукою насправді не відбулося через небажання її та матері.

Ухвалою районного суду, залишеною без змін постановою апеляційного суду, скаргу ОСОБА_1 задоволено. Визнано неправомірною та скасовано постанову державного виконавця про закінчення виконавчого провадження.

Верховний Суд у складі об'єднаної палати Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Рішення про усунення перешкод у побаченні з дитиною виконується у порядку, встановленому статтею 63 Закону України «Про виконавче провадження». Тлумачення цієї норми права свідчить про те, що підставою для закінчення виконавчого провадження є виконання рішення боржником. Зазначене положення Закону має застосовуватися не формально, а сутнісно, коли рішення суду реально й фактично виконано, з огляду на таке.

Забезпечення виконання судового рішення є обов'язком держави, яка повинна забезпечувати ефективні системи виконання судових рішень, а також

функціонування цих систем у такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа, на користь якої ухвалено обов'язкове судове рішення.

Установивши, що державний виконавець не вчинив усіх передбачених Законом України «Про виконавче провадження» заходів щодо примусового виконання рішення суду, маючи таку можливість, суди правильно задовольнили скаргу ОСОБА_1.

Разом із цим положення статті 64-1 Закону України «Про виконавче провадження» про те, якщо боржник у подальшому перешкоджає побаченням стягувача з дитиною, стягувач має право звернутися до державного виконавця із заявою про відновлення виконавчого провадження, стосується іншої ситуації, а саме коли первинно рішення суду реально й фактично виконано, а у подальшому чиняться перешкоди. Таких обставин у справі, яка переглядається, не встановлено.

Верховний Суд також звернув увагу на те, що захист прав дитини гарантовано і статтями 3, 12, 16 Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Положення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає право на повагу до сімейного життя, поширюються, зокрема, і на стосунки між бабою, дідом та онукою, якщо між ними існують достатньо тісні зв'язки.

Відповідно до статті 257 СК України баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні. Батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків. Якщо такі перешкоди чиняться, баба, дід, прабаба, прадід мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення.

Тлумачення цих норм матеріального права у системному поєднанні з прецедентними рішеннями Європейського суду з прав людини дає Верховному Суду підстави вважати, що дід має право на особисте спілкування з дитиною, а той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати йому спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини.

З урахуванням наведеного, Верховний Суд вважає, що саме збалансування наведених вище прав і гарантій має бути основою для належного виконання рішення суду про участь у спілкуванні дитини з дідом.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду конкретизував правову позицію, викладену у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 жовтня 2019 року у справі № 404/8677/13-ц (провадження № 61-12077св19): а) виконання судових рішень у цивільних справах є складовою права на справедливий суд та однією з процесуальних гарантій доступу до суду; б) будь-який сімейний спір стосовно дитини має вирішуватися з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини; дід має право на особисте спілкування з дитиною, а той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати йому спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини; в) саме збалансування наведених вище прав і гарантій має бути

основою для належного виконання рішення суду про участь у спілкуванні дитини з дідом.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 12 квітня 2021 року у справі № 638/12278/15-ц (провадження № 61-14491сво20) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96243593>.

Аналогічна позиція також викладена в постанові Верховного Суду від 2 грудня 2020 року у справі № 308/9575/18 (провадження № 61-5102св20): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93504821>.

Обов'язкова передумова подання дідом / бабою позову про усунення перешкод у спілкуванні з онуком (у тому числі, як третіми особами, що заявляють самостійні вимоги під час розгляду спору між батьками) – встановлення перешкод, які чинять у цьому інші особи, з якими постійно проживає дитина, тобто наявність порушеного права. Недоведеність наявності таких перешкод є підставою для відмови в задоволенні позовних вимог

5 грудня 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору: ОСОБА_6, ОСОБА_7, про усунення перешкод у вихованні дитини та спілкуванні з нею.

Суди першої та апеляційної інстанцій встановили, що ОСОБА_4 і ОСОБА_5 з 2009 до 2012 року перебували у шлюбі.

Вони є батьками малолітнього ОСОБА_10, який після розірвання шлюбу проживає з матір'ю.

ОСОБА_6 є дідом ОСОБА_10, а ОСОБА_7 – бабою.

Оцінивши подані сторонами докази, суди дійшли висновку, що ОСОБА_5 перешкоджає ОСОБА_4 у вихованні та вільному спілкуванні з малолітньою дитиною.

Обставин, які б свідчили про те, що ОСОБА_5 чинить перешкоди діду дитини ОСОБА_6 у спілкуванні із ОСОБА_10, суди не встановили.

Рішенням суду першої інстанції позов третьої особи ОСОБА_6, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, задоволено частково. Усунено ОСОБА_6 перешкоди у реалізації права на спілкування і участь у вихованні онука, зобов'язавши ОСОБА_5 не чинити йому перешкод у спілкуванні з онуком. Визначено ОСОБА_6 спосіб участі у вихованні та спілкуванні з онуком на умовах, погоджених з його батьками. У задоволенні інших вимог ОСОБА_6 відмовлено. Позов третьої особи ОСОБА_7, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, задоволено частково. Усунено ОСОБА_7 перешкоди у реалізації права на спілкування і участь у вихованні онука, зобов'язавши ОСОБА_5 не чинити їй перешкод у спілкуванні з онуком. Визначено ОСОБА_7 спосіб участі у вихованні та спілкуванні з онуком на умовах, погоджених з його батьками. У задоволенні інших вимог ОСОБА_7 відмовлено.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції в частині задоволення позовних вимог ОСОБА_5, ОСОБА_6 та ОСОБА_7 скасовано і ухвалено у цій частині нове рішення про відмову у задоволенні зазначених позовних вимог.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Стаття 257 СК України закріпила право баби і діда спілкуватися зі своїми внуками і брати участь у їх вихованні. Батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом своїх прав щодо виховання онуків. Якщо такі перешкоди чиняться, баба, дід, прабаба, прадід мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення.

Таким чином, обов'язковою передумовою подання дідом/бабою позову про усунення перешкод у спілкуванні з онуком є встановлення перешкод, які чиняться у цьому іншими особами, з якими постійно проживає дитина, тобто наявність порушеного права.

Суд апеляційної інстанції дійшов висновку про недоведеність вчинення ОСОБА_5, з якою проживає малолітній ОСОБА_10, діду дитини перешкод у спілкуванні з онуком, та, правильно застосувавши статтю 257 СК України, відмовив діду у задоволенні позову.

Касаційний суд відхиляє доводи ОСОБА_6 про те, що існування між ним і батьками дитини спору щодо спілкування з онуком підтвердили свідки, оскільки після подання ОСОБА_6 позову у листопаді 2016 року суди першої та апеляційної інстанцій жодних свідків не допитували; про їх допит ОСОБА_6 клопотання не заявляв.

Будь-яких доказів звернення ОСОБА_6 до ОСОБА_5 з приводу надання йому можливості бачитися з онуком матеріали справи не містять. Сам лише факт перебування дитини у Республіці Польща не може свідчити про те, що її мати ОСОБА_5 чинить діду ОСОБА_6 перешкоди у спілкуванні з малолітнім ОСОБА_10.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 175/5360/13-ц (провадження № 61-37709св18) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80112220>.

Посилання представника відповідача на відсутність доказів, які б підтверджували наявність перешкод із боку відповідача щодо участі баби у вихованні дитини та спілкуванні з нею, не можуть бути підставою для скасування судових рішень про встановлення порядку участі баби у вихованні онуки, оскільки наявність спору із цього приводу свідчить про зворотнє

12 лютого 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про участь баби у вихованні дитини.

ОСОБА_3 та ОСОБА_2 перебували у зареєстрованому шлюбі. Від шлюбу народилась дитина ОСОБА_4.

ІНФОРМАЦІЯ_1 ОСОБА_3 померла, що підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим Відділом реєстрації актів цивільного стану по місту Харкову Харківського міського управління юстиції.

Батьками померлої ОСОБА_3 є ОСОБА_7 та ОСОБА_1.

Відповідно до висновку Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради від 27 вересня 2018 року № 629 встановлено порядок участі ОСОБА_1 у вихованні онуки ОСОБА_4 у присутності батька ОСОБА_2 та за згодою дитини.

Рішенням суду першої інстанції позов ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про участь баби у вихованні дитини задоволено частково. Задовольняючи позов частково районний суд взяв до уваги висновок Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради, як такий, що якнайкраще відповідає інтересам дитини, оскільки при його складенні враховано ставлення баби до онуки.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу ОСОБА_1 задоволено частково. Апеляційну скаргу представника ОСОБА_2 залишено без задоволення. Рішення суду першої інстанції змінено та визначено зустрічі баби з дитиною без присутності батька. Постанова апеляційного суду мотивована тим, що право позивача на участь у вихованні та спілкуванні з онукою гарантується законодавством України, а наявність між сторонами спору щодо участі баби у вихованні онуки свідчить про перешкоди зі сторони відповідача у цьому.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, у якій зазначив таке.

Згідно із частинами восьмою, дев'ятою та десятою статті 7 СК України регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї.

Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист.

У положеннях статті 257 СК України визначено, що баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні.

Батьки та інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків.

Якщо такі перешкоди чиняться, баба, дід, прабаба, прадід мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення.

Одним із найважливіших прав дитини є право на сімейне виховання. Право дитини на сімейне виховання включає також право на спілкування з іншими членами сім'ї: дідом, бабою, братами, сестрами, іншими родичами.

Змінюючи рішення суду першої інстанції в частині визначення способу спілкування і участі у вихованні дитини, суд апеляційної інстанції зазначив, що доказів негативного впливу баби на онуку матеріали справи не містять, а присутність обох сторін під час зустрічей позивача з дитиною в подальшому не сприятиме перебуванню дитини у цей час у спокійному та стійкому середовищі, з огляду на неприязні стосунки сторін у справі.

Колегія суддів вважає, що ухвалюючи рішення про часткове задоволення позовних вимог, суди першої та апеляційної інстанцій врахували вимоги Конвенції

про права дитини, положення статей 159, 257 СК України та дійшли правильних висновків про те, що інтересам дитини буде відповідати спілкування зі своєю бабою. При цьому апеляційний суд правильно змінив рішення районного суду в частині визначення способу спілкування і участі у вихованні дитини.

Доводи заявника про вихід суду апеляційної інстанції за межі позовних вимог колегія суддів відхиляє, оскільки процесуальні дії, вчинені апеляційним судом, були спрямовані на конкретизацію порядку спілкування баби з дитиною, та їх не можна розцінювати як порушення приписів статті 13 ЦПК України.

Посилання представника відповідача на відсутність доказів, які б підтверджували існування перешкод з боку відповідача щодо участі баби у вихованні та спілкуванні з дитиною, не можуть бути підставою для скасування судових рішень, оскільки наявність спору з цього приводу свідчить про зворотнє.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі № 638/19703/17 (провадження № 61-22073св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87703174>.

Порядок спілкування баби та/або діда з онуками повинен забезпечувати найкращі інтереси дітей, зокрема спілкування з онуками згідно з графіком має відбуватися з дотриманням режиму дітей та уникненням конфліктних ситуацій

21 вересня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, третя особа – служба у справах дітей Васильківської районної державної адміністрації Дніпропетровської області (далі – служба у справах дітей Васильківської РДА), про встановлення графіку спілкування з онуками.

Суди встановили, що позивач є бабою малолітніх онуків: ОСОБА_4, ОСОБА_5, які є дітьми її сина ОСОБА_2 та ОСОБА_3.

У 2020 році рішенням районного суду шлюб між ОСОБА_2 та ОСОБА_3 розірвано.

Згідно з характеристикою з місця проживання, наданою виконавчим комітетом селищної ради, ОСОБА_1 зарекомендувала себе виключно з позитивної сторони. Баба, дід, їхній син з дружиною та дітьми проживали разом та були зареєстровані за АДРЕСА_2. Після розірвання шлюбу між ОСОБА_2 та ОСОБА_3 остання з дітьми змінила місце проживання. ОСОБА_2 залишився за попереднім місцем проживання.

Згідно з витягом з Єдиного реєстру досудових розслідувань у кримінальному провадженні № 12021046590000017 від 24 березня 2021 року та постановами слідчого від 07 квітня 2021 року, 07 травня 2021 року, 04 червня 2021 року, 29 червня 2021 року, 07 вересня 2021 року правоохоронний орган здійснює досудове розслідування вказаного кримінального провадження за ознаки вчинення ОСОБА_2 кримінальних правопорушень, передбачених частиною першою статті 129, частинами першою, другою статті 125, частиною третьою статті 289, частиною третьою статті 15, частиною першою статті 115 КК України. На підставі зазначених постанов співробітникам полку поліції особливого призначення доручено

забезпечити особисту охорону потерпілої ОСОБА_3 та її близьких родичів на час проведення досудового розслідування.

Комісією, утвореною на підставі розпорядження голови селищної ради у вересні 2021 року, складено акт про те, що малолітні діти: ОСОБА_4 та ОСОБА_5, разом із матір'ю ОСОБА_3, станом на 14 вересня 2021 року проживають за такою адресою: АДРЕСА_3, де знаходиться офісне приміщення та промислова база селянського (фермерського) господарства ОСОБА_7. У приміщенні офісу є відокремлена житлова зона – дворівнева квартира з належними умовами проживання. На час візиту діти гралися на подвір'ї під наглядом матері, поводити себе активно, були рухливі, веселі, комунікабельні, загрози здоров'ю дітей не виявлено.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено частково, встановлено бабі час спілкування з малолітніми онуками за місцем проживання дітей та їх матері, зобов'язано батьків дітей не чинити бабі перешкоди у спілкуванні з онуками. При цьому судові рішення мотивовані необхідністю забезпечення якнайкращих інтересів дітей.

У своїй касаційній скарзі ОСОБА_1 зазначає, що спілкування баби з онуками у присутності матері дитини не лише порушує звичний режим її спілкування з онуками, а й порушує права дітей на повагу до їх приватного життя та збереження родинних відносин із бабою.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Справа стосувалася прав баби на спілкування зі своїми онуками та встановлення графіка спілкування з онуками без присутності матері.

Відповідно до частини третьої статті 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

У частині першій статті 8 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку.

У частинах першій, другій статті 3 Конвенції про права дитини закріплено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Дитині забезпечується такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом.

Будь-який сімейний спір стосовно дитини має вирішуватися з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини.

Положення статті 257 СК України визначають, що баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні. Батьки та інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо

виховання внуків, правнуків. Якщо такі перешкоди чиняться, баба, дід, прабаба, прадід мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення.

Відповідно до статті 263 СК України спір щодо участі баби, діда, прабаби, прадіда, брата, сестри, мачухи, вітчима у вихованні дитини вирішується судом відповідно до статті 159 цього Кодексу.

Одним із найважливіших прав дитини є право на сімейне виховання. Право дитини на сімейне виховання включає також право на спілкування з іншими членами сім'ї: дідом, бабою, братами, сестрами, іншими родичами.

У справах зі спорів щодо участі батьків у вихованні та спілкуванні з дитиною узагальнений та формальний підхід є неприпустимим, оскільки сама наявність спору з цього приводу є суттєвим інструментом впливу, особливо у відносинах між колишнім (фактичним) подружжям, який може використовуватися не в інтересах дитини. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, у тому числі її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди.

Питання справедливої рівноваги між інтересами батьків та інтересами дитини неодноразово аналізувалося Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), практика якого відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» і частини четвертої статті 10 ЦПК України застосовується судом як джерело права.

Положення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поширюються, у тому числі, і на відносини між бабою, дідом та онуками, якщо між ними існують достатньо тісні зв'язки (рішення ЄСПЛ у справі «Kruskic v. Croatia» від 25 листопада 2014 року, §108). ЄСПЛ зазначає, що «держава повинна за загальним правилом забезпечити збереження сімейного зв'язку там, де він існує. Відносини між бабою, дідом і онуками за своїм характером відрізняються від відносин між батьками і дітьми і, зокрема, вимагають меншого ступеня захисту. Право на повагу до сімейного життя баби, діда у відносинах з їхніми онуками передбачає насамперед право підтримувати звичайні стосунки з онуками, навіть якщо такий контакт зазвичай відбувається за згодою особи, яка має батьківську відповідальність» (рішення ЄСПЛ у справі «Bogonosov v. Russia» від 05 березня 2019 року, § 82).

ЄСПЛ зауважив, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (пункт 100 рішення ЄСПЛ від 16 липня 2015 року у справі «Мамчур проти України»).

Такі висновки судів першої та апеляційної інстанцій враховують зв'язок баби з онуками, на чому наголошує у касаційній скарзі ОСОБА_1.

Однак графік її спілкування із малолітніми онуками має уникати створення конфліктних ситуацій та дотримуватися режиму дітей.

Колегія суддів зазначає, що суди першої та апеляційної інстанцій надали відповідну правову оцінку факту відкритого досудового розслідування у кримінальному провадженні за ознаки вчинення ОСОБА_2 кримінальних правопорушень, а також постановам слідчого у вказаному кримінальному провадженні, якими потерпілій ОСОБА_3 та її близьким родичам на час проведення досудового розслідування забезпечено державну охорону, у контексті конкретних обставин цієї справи та реалізації принципу забезпечення якнайкращих інтересів дітей, з якою Верховний Суд погоджується.

Колегія суддів погодилася з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що ОСОБА_1 (баба) має право спілкуватися зі своїми онуками на підставі положень статті 257 СК України.

Вирішуючи питання про графік спілкування позивача з онуками, суди врахували, що батьки не дійшли згоди щодо визначення у добровільному порядку місця проживання малолітніх дітей, а рішення з цього питання відповідними органами чи судом не приймалося, наявний конфлікт між колишнім подружжям – батьками дітей, що створює перешкоди у вільному спілкуванні між онуками та бабою. Разом із цим, врахувавши інтереси малолітніх дітей та конкретні обставини саме цієї справи, суд першої інстанції, з яким погодився й суд апеляційної інстанції, правильно визначив порядок спілкування баби з онуками, з яким Верховний Суд погодився, оскільки такий забезпечує якнайкращі інтереси дітей.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 21 вересня 2022 року у справі № 172/456/21 (провадження № 61-650св22) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106390518>.

3. Спори про зміну порядку участі у вихованні дитини

При ухваленні рішення про зміну способу участі батька у вихованні дитини оцінка найкращих інтересів дитини включає знаходження балансу між усіма елементами, необхідними для рішення, яке не порушує інтересів дитини, з огляду на об'єктивні обставини спору

19 листопада 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визначення участі батька у вихованні дитини.

Суди встановили, що сторони є батьками неповнолітнього ОСОБА_3, 2010 року народження. Шлюб між сторонами розірвано у судовому порядку 2012 року. Дитина проживає разом із матір'ю.

Рішенням Печерського районного суду м. Києва від 10 липня 2014 року, яке було частково скасовано рішенням Апеляційного суду м. Києва від 22 жовтня

2014 року, усунуто позивачу перешкоди у вихованні та спілкуванні з сином ОСОБА_3, визначено спосіб участі батька у спілкуванні з сином без присутності матері дитини у визначеному ним місці. Згідно з графіком протягом останніх чотирьох років позивач бачиться і спілкується з сином без присутності матері.

Позивач просив змінити графік побачень з сином, а саме збільшити йому час на спілкування з сином у зв'язку з тим, що у відведені проміжки часу він не встигає забезпечувати сину культурний та фізичний розвиток, а тому бажає організувати йому відпочинок під час зимових та літніх канікул.

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, в задоволенні позову відмовлено. Відмовивши в позові, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, виходив з того, що рішенням Апеляційного суду м. Києва від 22 жовтня 2014 року визначено графік зустрічей позивача з сином, якого дотримуються батьки дитини, позов мотивований лише бажанням батька більше часу проводити з сином, однак син не виявляє бажання змінювати встановлений графік.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди надали належну оцінку висновку органу опіки та піклування, згідно з яким рекомендовано визначити участь батька у вихованні дитини відповідно до запропонованого ним варіанта. У цьому висновку було зазначено, що матір дитини не заперечує проти спілкування батька з сином, однак без ночівлі у батька. У висновку вказано, що між батьками існує спір щодо участі батька у спілкуванні з сином, за місцем проживання батька створено належні умови для проживання, навчання та розвитку дитини.

Допитаний у судовому засіданні 25 березня 2019 року неповнолітній ОСОБА_3 висловив свою думку в присутності психолога, заперечував проти запропонованого позивачем графіку спілкування, вказав, що той спосіб і частота зустрічей з батьком, які є на сьогодні, його повністю влаштовують і частіше бачитися немає необхідності. Також ОСОБА_3 зазначив, що не бажає виїжджати за кордон.

Верховний Суд виходить із того, що права батьків щодо дитини є похідними від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання. Насамперед, повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а тільки потім права батьків. Суди при ухваленні рішення на перше місце ставили якнайкращі інтереси дитини, оцінка яких включає знаходження балансу між усіма елементами, необхідними для прийняття рішення, що не порушує інтересів дитини.

Верховний Суд зазначає, що суди обґрунтовано врахували думку дитини, оскільки дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватись, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються.

Доводи касаційної скарги не спростовують висновки судів, оскільки позивач не довів, що вказаний графік його зустрічей з сином ОСОБА_3 підлягає перегляду з метою збільшення часу таких зустрічей і надання можливості спільного відпочинку

в період шкільних канікул, в дні державних свят та надання можливості виїзду за кордон, і такий графік відповідає саме інтересам дитини, а не батька.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 19 листопада 2020 року у справі № 757/4643/18-ц (провадження № 61-22781св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93053561>.

Аналогічний правовий висновок викладено в постанові Верховного Суду від 18 листопада 2020 року у справі № 127/6439/19 (провадження № 61-398св20): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93053388>.

Стан здоров'я чи зміна стану здоров'я батька може бути підставою для зміни способу участі у вихованні дітей та режиму спілкування з ними, лише якщо такий стан здоров'я чи таке погіршення буде небезпечним для життя і здоров'я дітей

03 лютого 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, виконавчого комітету Шевченківської районної у м. Полтаві ради про усунення перешкод щодо участі у вихованні та вільному спілкуванні батька з дітьми.

ОСОБА_1 та ОСОБА_2 є батьками ОСОБА_3, ОСОБА_4 та ОСОБА_5.

Шлюб між сторонами було розірвано у судовому порядку 2017 року.

Діти проживають із матір'ю ОСОБА_2, позивач добровільно надає допомогу на утримання дітей, що не заперечувалось сторонами.

На час звернення до суду сторони не дійшли згоди щодо вирішення питання про визначення способу участі батька у вихованні дітей шляхом переговорів та прийняття спільного рішення.

У позасудовому порядку за заявою позивача ОСОБА_1 від 13 червня 2017 року рішенням № 118 виконавчого комітету Шевченківської районної у м. Полтаві ради встановлено такий порядок участі його як батька у вихованні та спілкуванні зі своїми малолітніми дітьми, за умови надання матері дітей довідки про стан свого здоров'я через кожні три місяці, за попередньою домовленістю з матір'ю дітей, а також у її присутності кожного тижня у суботу або неділю, в першій або другій половині дня, з правом прогулянок по місту, відвідування дитячих розважальних заходів, враховуючи погодні умови, не порушуючи режиму дня дітей. Спілкування з дітьми у дні їх народження. Вказане рішення є чинним, ніким не оскаржувалось.

Як встановив суд першої інстанції, діти виявляють прихильність і бажання зустрічатися з їх батьком.

Позивач станом на 17 січня 2018 року перебуває на «Д» обліку в протитуберкульозному кабінеті Полтавської ЦРЛ.

Позивач просив встановити інший порядок участі у вихованні дітей, аніж визначений органами опіки та піклування.

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги задоволено частково. Зобов'язано ОСОБА_2 не перешкоджати ОСОБА_1 брати участь у вихованні та спілкуванні з дітьми. Визначено порядок участі у вихованні дітей, як було рекомендовано висновком органу опіки та піклування. У задоволенні інших позовних вимог відмовлено.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції змінено в частині встановлення судом умови щодо побачення позивача з дітьми лише у присутності матері. Виключено з четвертого та сьомого абзаців резолютивної частини рішення суду вказівку, що побачення ОСОБА_1 з неповнолітніми дітьми у присутності їх матері ОСОБА_2.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначає контакт з дитиною як реалізацію матір'ю, батьком, іншими членами сім'ї та родичами, у тому числі тими, з якими дитина не проживає, права на спілкування з дитиною, побачення зазначених осіб з дитиною, а також надання їм інформації про дитину або дитині про таких осіб, якщо це не суперечить інтересам дитини.

Відповідно до статті 15 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів.

У справах зі спорів щодо участі батьків у вихованні та спілкуванні з дитиною узагальнений та формальний підхід є неприпустимим, оскільки сама наявність спору з цього приводу є суттєвим інструментом впливу, особливо у відносинах між колишнім (фактичним) подружжям, який може використовуватися не в інтересах дитини. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, у тому числі її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди.

Правильним є висновок суду апеляційної інстанції про зміну рішення суду першої інстанції в частині встановлення права ОСОБА_1 на спілкування з дітьми у присутності матері з виключенням з рішення суду посилання в цій частині на те, що такі спілкування повинні бути у присутності матері, оскільки ОСОБА_1 як батько та ОСОБА_2 як мати мають рівні права та обов'язки щодо дітей, тому ОСОБА_1 має право спілкуватися із дітьми без присутності їхньої матері.

Також зважаючи на те, що суди визначили, зокрема, спільний відпочинок батька з дітьми під час літніх і зимових канікул до 30 та до 7 діб відповідно, то слід зазначити, що такий відпочинок через тривале перебування позивача та відповідача разом буде неможливим, оскільки між сторонами виникли особисті конфліктні відносини, які не повинні порушувати інтереси дітей.

Доводи касаційної скарги про те, що апеляційний суд не врахував висновок Органу опіки і піклування виконкому Шевченківської районної ради у м. Полтаві, є безпідставними, оскільки вказаний висновок є лише доказом у справі, якому апеляційний суд надав належну оцінку в сукупності з іншими доказами, а суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями втручатися в оцінку доказів.

Доводи щодо стану здоров'я позивача, на які посилається відповідач, як на підставу для обмеження його у праві вільного спілкування з дітьми, був їй відомий ще на час укладення з ним шлюбу, існував на час народження дітей та під час перебування у шлюбі.

У разі зміни стану здоров'я ОСОБА_1, якщо таке погіршення буде небезпечне для життя та здоров'я дітей, мати дітей наділена правом ініціювати питання щодо зміни способу та режиму спілкування позивача з дітьми.

Таким чином, суд апеляційної інстанції в контексті першочергового врахування саме інтересів дітей, які переважають над інтересами батьків, дотримався норм матеріального права, зробив обґрунтований висновок щодо побачень ОСОБА_1 з неповнолітніми дітьми без присутності матері, оскільки присутність матері під час зустрічей позивача з дітьми обмежує права батька та дітей на безперешкодне особисте спілкування.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 3 лютого 2021 року у справі № 554/9828/17 (провадження № 61-1252св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213104>.

Визначення чи зміна способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею має відповідати віковим потребам дитини й бути достатнім для забезпечення участі батька у вихованні дитини за умови сумлінного ставлення батька до виконання свого обов'язку.

У разі зміни обставин, пов'язаних із віком дитини, станом її здоров'я, психоемоційним станом, жодна із сторін не позбавлена можливості звернутися до суду з позовом про визначення іншого способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею

30 червня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у попередньому судовому засіданні у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про усунення перешкод у вихованні та спілкуванні з дитиною, встановлення порядку участі у її вихованні.

ОСОБА_2 та ОСОБА_1 з 2009 до 2016 року перебували у шлюбі, який розірвано у судовому порядку. Від шлюбу сторони мають дочку ОСОБА_3, яка проживає з матір'ю ОСОБА_1.

10 травня 2017 року ОСОБА_2 звернувся до начальника Служби у справах дітей Печерської районної в місті Києві державної адміністрації зі скаргою, в якій просив вжити заходи щодо недопущення порушення колишньою дружиною прав спільної дочки ОСОБА_3 на підтримання стосунків та спілкування з батьком, спілкування та догляд обох батьків, здорові та безпечні умови життя, нормальний фізичний, розумовий, психологічний та моральний розвиток.

Згідно з листом Служби у справах дітей Печерської районної в місті Києві державної адміністрації від 29 травня 2017 року № 105/78-416, з метою перевірки фактів, викладених у заяві ОСОБА_2, спеціаліст Служби у справах дітей Печерської районної в місті Києві державної адміністрації 19 травня 2017 року здійснив обстеження житлово-побутових умов проживання малолітніх ОСОБА_6 та ОСОБА_3 за адресою: АДРЕСА_1. Зі слів ОСОБА_1, вона докладає максимум зусиль, щоб розлучення негативно не вплинуло на дітей, жодним чином не налаштовує

ОСОБА_3 проти батька та баби. Під час опитування малолітня ОСОБА_3 підтвердила інформацію матері стосовно вільного спілкування із батьком.

Розпорядженням Печерської районної в місті Києві державної адміністрації від 01 грудня 2017 року № 655 «Про визначення участі батька у вихованні малолітньої доньки» визначено участь ОСОБА_2 у вихованні малолітньої доньки ОСОБА_3 за графіком за згодою дитини та у присутності ОСОБА_1 або третьої особи, яка погоджена матір'ю та батьком дитини.

Згідно з висновком органу опіки та піклування Печерської районної в місті Києві державної адміністрації від 07 червня 2018 року № 105/01-1180/В-140, враховуючи всі обставини справи, зокрема, думку дитини, її вік та стан здоров'я, дослідивши надані сторонами пояснення та докази, враховуючи фактичну відсутність перешкод з боку матері дитини, керуючись чинним законодавством України, заслухавши думку членів комісії з питань захисту прав дитини від 05 червня 2018 року, та діючи в інтересах малолітньої дитини, Печерська районна в місті Києві державна адміністрація як орган опіки та піклування вважає за недоцільне визначити участь ОСОБА_2 у вихованні малолітньої доньки ОСОБА_3, 2009 року народження, оскільки зі сторони матері дитини ОСОБА_1 відсутні будь-які перешкоди у спілкуванні дочки з батьком.

ОСОБА_3 має вади здоров'я, у зв'язку з чим їй категорично заборонено фізичні та психоемоційні навантаження, а також рекомендовано виключити стресові ситуації.

Позивач просив визначити спосіб участі у вихованні дитини, при цьому встановити інший графік побачень, аніж визначений розпорядженням Печерської районної в місті Києві державної адміністрації № 655.

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено.

Постановою апеляційного рішення суду першої інстанції скасовано у частині відмови у задоволенні позову про встановлення порядку участі у вихованні дитини. Визначено спосіб та порядок участі у вихованні та спілкуванні батька ОСОБА_2 з його дочкою ОСОБА_3, встановлено дні та години побачень з дитиною.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Обов'язки щодо забезпечення розвитку дитини покладаються на обох батьків, кожен з батьків зобов'язаний брати участь у вихованні дитини не епізодично, а постійно, характер таких зустрічей не повинен мати формальний характер, а між батьками та дитиною повинен існувати систематичний психоемоційний контакт, при цьому слід дотримуватися розумного балансу на участь обох батьків у вихованні дитини.

Законодавство України закріплює обов'язок того із батьків, який проживає окремо, брати участь у вихованні дитини. В іншого з батьків виникає зустрічний обов'язок не чинити цьому перешкоди.

Установивши характер спірних правовідносин, дослідивши наявні у справі докази, враховуючи рівні права батьків на участь у вихованні дитини та виходячи з інтересів дитини і вимоги статей 157, 158 СК України, апеляційний суд дійшов

правильного висновку про встановлення способу та порядку участі ОСОБА_2 у вихованні ОСОБА_3.

Колегія суддів погоджується з висновками суду апеляційної інстанції по суті вирішення спору. Саме такий спосіб участі батька у вихованні дитини та спілкуванні з ним повною мірою відповідатиме інтересам як батьків, так і дитини, а також є достатнім для забезпечення участі батька у вихованні дитини.

Апеляційний суд звернув увагу на те, що з урахуванням ставлення дитини до батька необхідно обов'язково враховувати наявність згоди/бажання дитини на проведення зустрічей, оскільки за станом здоров'я ОСОБА_3 необхідно виключити стресові ситуації та психоемоційні навантаження.

У разі зміни обставин, пов'язаних із віком дитини, станом її здоров'я, психоемоційного стану, жодна із сторін не позбавлені можливості звернутися до суду з позовом про визначення іншого способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею.

Доводи касаційної скарги про те, що жодних перешкод з боку матері у спілкуванні дитини з батьком не виявлено, позивач не дотримувався рішення органу опіки та піклування щодо графіку побачень із дочкою, рік не відвідував її; дитина не має бажання спілкуватися з батьком та їй протипоказані зайві хвилювання, стресові ситуації і психоемоційні перевантаження, є необґрунтованими, належним чином спростовані змістом постанови апеляційного суду та не впливають на законність оскаржуваного судового рішення.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 30 червня 2020 року у справі № 757/72415/17-ц (провадження № 61-7055св19) можна за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202153>.

4. Спори про участь у вихованні біологічними батьками дітей, які були відібрані в них та усиновлені

Пред'явлення вимоги біологічній матері, позбавленої батьківських прав, про надання права на побачення з дитиною до неналежного відповідача позбавляє суд можливості при розгляді справи врахувати інтереси та права усиновленої дитини й усиновлювачів і за будь-яких умов унеможливорює виконання судового рішення, навіть у разі задоволення позову

12 серпня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Краснокутської районної державної адміністрації Харківської області (далі – Краснокутська РДА) про надання права на побачення з дитиною.

Суд установив, що згідно із свідоцтвом про народження ОСОБА_2 народилася ІНФОРМАЦІЯ_2. Її біологічними батьками записані ОСОБА_4 та ОСОБА_1.

Рішенням Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 01 грудня 2011 року у справі № 2029/2-2758/11 ОСОБА_1 позбавлено батьківських прав відносно її дитини ОСОБА_2.

На період перебування дитини в центрі спеціально-психологічної реабілітації «Гармонія» та в дитячому будинку сімейного типу родини ОСОБА_5, відповідно до рішення Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 25 квітня 2013 року та від 27 травня 2015 року ОСОБА_1 дозволено побачення з дочкою.

Згідно з рішенням Краснокутського районного суду Харківської області від 02 липня 2015 року малолітня ОСОБА_2 усиновлена громадянами України, змінено її прізвище та по батькові. Рішення набрало законної сили.

Позивач, посилаючись на те, що вона любить свою дитину і сумує за нею, з урахуванням уточнення позовних вимог, просила надати дозвіл на періодичні побачення з її дочкою ОСОБА_2, один раз на тиждень протягом не менше однієї години у присутності усиновлювачів.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін рішенням суду апеляційної інстанції, у задоволенні позову відмовлено.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до статті 168 СК України мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи.

Водночас згідно з частиною першою статті 232 СК України з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням.

Усиновлення – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 цього Кодексу. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя (стаття 207 СК України).

Право дитини на виховання у сім'ї є одним із основоположних прав дитини.

У разі неможливості залишення дитини з батьками розширюються можливості реалізації її права на виховання у сімейному оточенні шляхом усиновлення, встановлення опіки, піклування, влаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, взяття під патронат.

За змістом частини четвертої статті 3 СК України сім'я, крім загальних підстав створення (шлюб, кровне споріднення), може створюватися на підставі усиновлення. Вважається, що усиновлення дозволяє досягти найкращих позитивних результатів у вихованні дитини. Адже сім'я виступає природним середовищем для фізичного, психічного, духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення.

Таким чином, усиновлення є особливою сімейною формою виховання дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Взаємини між усиновлювачами і дитиною мають такий самий характер, що і взаємини між членами сім'ї, і ці зв'язки захищає стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Основна мета усиновлення – забезпечення постійної сім'ї для дитини, турботу про яку не можуть проявити її батьки (стаття 13 Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо у разі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях від 03 грудня 1986 року).

Стаття 11 Європейської конвенції про усиновлення дітей закріплює положення, відповідно до якого унаслідок усиновлення дитина стає повноцінним членом сім'ї усиновлювача (усиновлювачів) і має стосовно усиновлювача (усиновлювачів) та його сім'ї або їхньої сім'ї такі самі права та обов'язки, як і діти усиновлювача (усиновлювачів), батьківство яких встановлено законом. У разі коли дитина усиновлюється двома особами – подружжям, її кровні родинні зв'язки повністю припиняються.

Установлено, що позивач ОСОБА_1 рішенням суду позбавлена батьківських прав щодо її дитини ОСОБА_2. З позовом про поновлення батьківських прав ОСОБА_1 не зверталася.

У 2015 році ОСОБА_2 усиновлена громадянами України, змінено її прізвище та по батькові.

Позивач не реалізувала, передбачене статтею 169 СК України право на поновлення батьківських прав відносно її дочки, юридичний зв'язок із дитиною не відновила.

З урахуванням наведеного колегія суддів Верховного Суду дійшла висновку про те, що за обставин позбавлення позивача батьківських прав та усиновлення дитини перспективи возз'єднання біологічної матері з дитиною є незначними. Оскільки з усиновленням дитини втрачається сенс, який вкладав законодавець у право побачення – виправлення біологічних батьків стає юридично іррелевантним, оскільки поновлення батьківських прав стає неможливим відповідно до частини другої статті 169 СК України.

Колегія суддів вважає, що захист прав позивача не міг бути реалізований в обраній нею спосіб, оскільки Краснокутська РДА Харківської області, до якої були пред'явлені вимоги, не є тим органом, до повноважень якого належить вирішення питання про надання права на побачення з дитиною батькам, які позбавлені батьківських прав, оскільки саме органу опіки та піклування належать повноваження забезпечувати вирішення питань щодо захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування. Однак вимоги до служби у справах дітей Краснокутської РДА Харківської області позивач не заявляла.

Звернувшись до суду з позовом про надання права на побачення з дитиною, позивач, за наявності таємниці усиновлення, встановленої законом, та неможливості у зв'язку із цим залучення до участі у справі осіб, які усиновили дитину, посилалась на своє право як біологічної матері на побачення з дитиною.

Проте, пред'явивши вимоги до неналежного відповідача, позбавила суд можливості під час розгляду справи врахувати як інтереси та права усиновленої дитини та усиновлювачів, так і її право на побачення з дитиною, гарантоване статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право біологічної

матері на побачення з дитиною, право на контакти з дитиною неодноразово висловлював Європейський суд з прав людини у рішеннях CASE OF A.S. v. NORWAY (Application no.60371/15), 17/12/2019; CASE OF ABDI IBRAHIM v. NORWAY (Application no. 15379/16), 17/12/2019; CASE OF STRAND LOBBEN AND OTHERS v. NORWAY (Application no. 37283/13), 10/09/2019.

Таким чином, оскільки позов біологічної матері про надання побачення з дитиною пред'явлений до неналежного відповідача, само по собі це унеможливило з'ясування судами першої та апеляційної інстанцій найкращих інтересів дитини з огляду на її усиновлення та у будь-якому випадку унеможливило виконання судового рішення, навіть у разі задоволення позову.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 12 серпня 2020 року у справі № 627/9098/15-ц (провадження № 61-25081св18) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985665>.

5. Участь органів опіки та піклування

При розгляді спорів, пов'язаних із вихованням дітей, обов'язковими є наявність письмового висновку органів опіки та піклування і їхня участь у судовому засіданні. Ухвалення рішення без дотримання цих вимог – це підстава для скасування рішень судів першої та апеляційної інстанцій із направленням справи на новий розгляд

Об лютого 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6 до ОСОБА_7, третя особа – орган опіки та піклування Каховської міської ради, про усунення перешкод у спілкуванні з онуком та визначення порядку спілкування з ним.

Суди встановили, що ОСОБА_6 та ОСОБА_7 є батьками ОСОБА_8. ОСОБА_4 та ОСОБА_5 є бабою та прадідом ОСОБА_8.

Суди встановили та сторони не заперечують, що із вересня 2015 року батьки дитини разом однією сім'єю не проживають, з вказаного часу мати разом із сином виїхала на постійне проживання до м. Каховка Херсонської області.

Між сторонами виник спір щодо способу участі батька, баби та прадіда у вихованні та спілкуванні з дитиною.

Також суди встановили та сторони не заперечують, що між ними існують неприязні стосунки. Відповідач не виконує рішення виконавчого комітету щодо визначених ОСОБА_6 та ОСОБА_4 днів побачень із дитиною; із серпня 2016 року позивачі з дитиною не спілкувалися, оскільки відповідач відмовляється повідомити про місце проживання (перебування) дитини, що неодноразово ставало підставою для звернень до правоохоронних органів, відділу у справах дітей, тощо.

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково. Зобов'язано відповідача не чинити ОСОБА_4 та ОСОБА_5 перешкод у спілкуванні з їх малолітнім онуком ОСОБА_8. Визначено порядок спілкування ОСОБА_4, ОСОБА_5 з їх малолітнім онуком у присутності матері дитини, за місцем реєстрації дитини. Визначено порядок спілкування ОСОБА_6 з його малолітнім сином.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу ОСОБА_6, ОСОБА_4, ОСОБА_5 задоволено частково, рішення суду першої інстанції змінено. Визначено ОСОБА_6, ОСОБА_4, ОСОБА_5 час для спілкування та виховання з неповнолітнім ОСОБА_8 без присутності ОСОБА_7, за місцем проживання ОСОБА_6 за адресою: АДРЕСА_4 (першого тижня кожного місяця) та за місцем проживання ОСОБА_4 за адресою АДРЕСА_5 (третього тижня кожного місяця). Визначено період спільного відпочинку ОСОБА_6.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Суди встановили, що позивачі у справі у зв'язку з тим, що вони не могли дійти згоди з ОСОБА_7 щодо їх участі у вихованні та спілкуванні з малолітнім сином (онуком), звертались до органів опіки та піклування за захистом своїх прав та рішеннями цього органу було визначено порядок участі батька та баби ОСОБА_4 у вихованні та спілкуванні з малолітнім ОСОБА_8, а прадіду ОСОБА_5 було рекомендовано для вирішення вказаного питання звернутися до суду з позовом.

Відповідно до частини четвертої статті 19 СК України при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою.

Згідно з частиною п'ятою статті 19 СК України орган опіки та піклування подає до суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

Отже, виходячи з аналізу вказаних норм законодавства судам при розгляді позовних вимог про визначення порядку участі у вихованні дітей і спілкуванні з ними того з батьків, який проживає окремо від них, порядку спілкування діда й баби з онуками, якщо батьки не підкоряються рішенню органів опіки і піклування з цих питань, спорів між батьками про місце проживання дітей, вимог про відібрання батьками дітей в інших осіб, про позбавлення або поновлення батьківських прав та інших спорів, пов'язаних із вихованням дітей, обов'язковими є наявність письмового висновку органів опіки та піклування та їхня участь у судовому засіданні.

Ухвалою апеляційного суду було витребувано в органу опіки і піклування обґрунтований висновок щодо участі позивачів у вихованні та спілкуванні з малолітнім ОСОБА_8, однак вказаний висновок не було надано до суду апеляційної інстанції, у зв'язку з тим, що цей спір вже вирішувався в позасудовому порядку, тому орган опіки та піклування не вбачав підстав надавати новий висновок з цього

питання, а також тому, що малолітній ОСОБА_8 з матір'ю ОСОБА_7 за місцем реєстрації не проживають.

Рішення виконавчого комітету міської ради та висновок цього органу щодо розв'язання спору в судовому порядку, який витребував апеляційний суд, є різними за своєю правовою природою документами, тому відмова виконавчого комітету міської ради надати письмовий висновок не ґрунтується на законі.

Переглядаючи справу в апеляційному порядку, суд апеляційної інстанції на вказані норми законодавства уваги не звернув та ухвалив оскаржуване рішення щодо визначення порядку спілкування батька, баби і прадіда з малолітньою дитиною, а також визначив кожному з них періоди спільного відпочинку з дитиною без висновку органу опіки та піклування, який у цій категорії справ є обов'язковим, посилаючись лише на рішення цього органу, які були отримані позивачами при вирішенні спірного питання в позасудовому порядку.

Також суд апеляційної інстанції залишив поза увагою ту обставину, що фактичне місце проживання дитини на час ухвалення оскаржуваного судового рішення не було відомо ні позивачам у справі, ні органу опіки та піклування, що ускладнило б виконання оскаржуваного судового рішення.

Отже, справа була направлена на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 6 лютого 2019 року у справі № 658/1267/16-ц (провадження № 61-18162св18) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79744926>.

Аналогічний правовий висновок викладено також у постановках Верховного Суду від 2 грудня 2020 року у справі № 308/9575/18 (провадження № 61-5102св20): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93504821>; від 12 лютого 2020 року у справі № 285/3071/18 (провадження № 61-12460св19): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87950903>.

Ухвалюючи рішення, суд здебільшого керується висновком органу опіки та піклування, проте може відступити від нього, адже суд оцінює всю сукупність доказів та звертає увагу на прихильність дитини, навівши відповідні мотиви в рішенні

Об травня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Залізнична районна державна адміністрація Львівської міської ради, про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способу участі у вихованні дитини.

Суди встановили, що ОСОБА_1 та ОСОБА_2 є батьками ОСОБА_3.

16 серпня 2018 року, за зверненням ОСОБА_1 від 30 липня 2018 року, проведено засідання комісії з питань захисту прав дитини Залізничної районної державної адміністрації Львівської міської ради у присутності сторін та їх доньки ОСОБА_3, за результатами якого, з урахуванням думки дитини, яка категорично не бажає спілкуватися та бачитися з батьком, ОСОБА_1 рекомендовано налагодити контакт з донькою.

В обґрунтування позовних вимог ОСОБА_1 стверджував, що не може налагодити контакт з донькою через перешкоди, які штучно йому створює мати дитини. Тому ОСОБА_1 просив зобов'язати ОСОБА_2 не перешкоджати йому

у вихованні та вільному спілкуванні з донькою, визначити спосіб участі у вихованні дитини за запропонованим ним графіком.

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково. Визначено порядок зустрічі батька донькою за визначеним судом графіком у присутності матері з урахуванням можливостей матері та дитини бути присутніми у визначений період зустрічей за попередньо узгодженим місцем зустрічі.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано, у задоволенні позову відмовлено. Постанова апеляційного суду мотивована тим, що суд першої інстанції визначив порядок спілкування батька з малолітньою дитиною за відсутності висновку органу опіки та піклування, який у цій категорії справ є обов'язковим.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

У частині третій статті 51 Конституції України передбачено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

З матеріалів справи вбачається, що спір між сторонами виник щодо усунення перешкоду спілкуванні батька з дитиною, визначення способу участі у вихованні дитини.

Норми статті 19 СК України встановлюють, що при розгляді спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Суд може не погодитись з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Участь органів опіки та піклування обумовлена насамперед інтересами дитини та необхідністю проведення актів обстеження умов проживання як батька, так і матері та дачі свого висновку щодо рекомендацій та доцільності визначення місця проживання дитини із одним з батьків. Висновок органів опіки та піклування долучається до матеріалів справи та не має для суду наперед встановленого значення.

Приймаючи рішення, суд у більшості випадків керується висновком органу опіки та піклування, проте може відступити від нього, адже суд оцінює усю сукупність доказів та звертає увагу на прихильність дитини, навівши відповідні мотиви у рішенні.

Суд апеляційної інстанції, перевіряючи законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку, на вимоги зазначених норм закону уваги не звернув, не витребував висновок органу опіки та піклування щодо цього

спору та, відповідно, не надав належної правової оцінки такому висновку органу опіки та піклування щодо визначення способу участі позивача у вихованні доньки.

Суд апеляційної інстанції відповідно до норм статті 365 ЦПК України та статті 19 СК України повинен був запитати висновок органу опіки та піклування і вже з урахуванням цього висновку розглянути справу та постановити нове рішення, скасувавши рішення суду першої інстанції з підстав порушення положень статті 19 СК України.

Отже, суд апеляційної інстанції, вирішуючи спір щодо участі батька у вихованні дитини, не визначився із наявністю або відсутністю підстав для застосування положень статті 159 СК України, у зв'язку із чим формально підійшов до розгляду справи, не проаналізував інтереси дитини та фактично залишив спір не вирішеним.

На підставі положень статті 400 ЦПК України щодо меж розгляду справи касаційним судом установа фактичних обставин у справі, дослідження доказів і надання їм правової оцінки не належить до компетенції Верховного Суду, тому постанова суду апеляційної інстанції підлягає скасуванню з передачею справи на новий апеляційний розгляд.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 6 травня 2020 року у справі № 462/7279/18 (провадження № 61-23018св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89209718>.

Аналогічний правовий висновок викладено в постановах Верховного Суду від 2 вересня 2020 року у справі № 520/6084/18 (провадження № 61-6565св20): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91337867>; від 28 листопада 2018 року у справі № 754/22/17 (провадження № 61-40277св18): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78376571>.

6. Процесуальні питання у справах про визначення порядку участі у вихованні дитини

Звернення особи до суду з позовом, однією з вимог якого є визначення способу та порядку участі у вихованні дитини шляхом встановлення відповідного графіка, а також із заявою про забезпечення позову щодо побачень та спілкувань (контактів) із дитиною, тотожні між собою, а тому вжиття заходів забезпечення позову із заявленими позовними вимогами не допускається

25 листопада 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації про визнання нечинним рішення органу опіки та піклування, визначення місця проживання дитини, визначення способів участі в особистому вихованні дитини та спілкуванні з дитиною.

20 листопада 2018 року ОСОБА_1 звернувся до суду із заявою про забезпечення позову, в якій просив суд зобов'язати ОСОБА_2 забезпечити його побачення та спілкування (контакти) з донькою ОСОБА_3 кожного вівторка та четверга з 16 год 30 хв до 18 год 30 хв та кожної суботи з 12 год до 15 год поблизу місця проживання дитини, у публічних місцях, парках, скверах, розважальних закладах, кінотеатрах, у межах території міста Києва. Також просив зобов'язати ОСОБА_2 особисто або через третіх осіб передавати малолітню доньку у вказані дні

йому для проведення ними спільних побачень (зустрічей) та особистого спілкування (контактів). Застосувати зустрічне забезпечення, зобов'язавши його повертати малолітню доньку ОСОБА_3 до постійного місця проживання за адресою: АДРЕСА_1, не пізніше 18 год 30 хв кожного вівторка та четверга і не пізніше 15 год 00 хв кожної суботи, а також особисто передавати малолітню доньку ОСОБА_2 або третім особам за її згодою не пізніше 18 год 00 хв кожного вівторка та четверга і не пізніше 15 год 00 хв кожної суботи.

Ухвалою суду першої інстанції в задоволенні заяви ОСОБА_1 про забезпечення позову відмовлено.

05 грудня 2018 року ОСОБА_1 повторно звернувся до суду із заявою про забезпечення позову, в якій посилався на те, що після припинення його шлюбних відносин з ОСОБА_2 вона чинить перешкоди у вихованні, спілкуванні, зустрічах та інших формах його контактів з їх дитиною.

Ухвалою суду першої інстанції заяву ОСОБА_1 про забезпечення позову задоволено частково, зобов'язано ОСОБА_2 забезпечити явку малолітньої ОСОБА_3 до Міського центру дитини кожного понеділка з 15 год 00 хв до 16 год 30 хв для проведення спільних зустрічей (контактів) з ОСОБА_1 у присутності ОСОБА_2 та фахівця Міського центру дитини (за згодою) без участі будь-яких інших осіб, починаючи з наступного понеділка з дати постановлення цієї ухвали до ухвалення остаточного рішення в цій справі.

Постановою апеляційного суду ухвалу суду першої інстанції скасовано, в задоволенні заяви ОСОБА_1 про забезпечення позову відмовлено.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до частин першої, другої статті 149 ЦПК України суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених статтею 150 цього Кодексу заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду.

Згідно з пунктами 2, 10 частини першої, частинами третьою, десятою статті 150 ЦПК України в редакції, чинній на час постановлення ухвали про забезпечення позову судом першої інстанції та ухвалення оскаржуваного судового рішення апеляційним судом, позов забезпечується заборонаю вчиняти певні дії; іншими заходами, необхідними для забезпечення ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів, якщо такий захист або поновлення не забезпечуються заходами, зазначеними у пунктах 1–9 цієї частини. Заходи забезпечення позову, крім арешту морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами. Не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які за змістом є тотожними задоволенню заявлених позовних вимог, якщо при цьому спір не вирішується по суті.

Скасовуючи ухвалу місцевого суду та відмовляючи в задоволенні заяви ОСОБА_1 про забезпечення позову, суд апеляційної інстанції обґрунтовано виходив із того, що встановлення дня тижня та часу зустрічей для спілкування позивача з донькою фактично вирішує по суті одну із заявлених позовних вимог ОСОБА_1 про визначення способу та порядку участі у вихованні доньки. Забезпечення позову у спосіб, запропонований позивачем, фактично наперед вирішує питання, які стосуються розгляду частини позовних вимог по суті. Тому правильним є висновок апеляційного суду щодо тотожності вжитих судом першої інстанції заходів забезпечення позову із заявленими позовними вимогами, що відповідно до частини десятої статті 150 ЦПК України не допускається.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 752/21544/18 (провадження № 61-2862св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217637>.

У справі за позовом одного з батьків про визначення способів участі у вихованні дитини і спілкуванні з нею належним відповідачем є інший із батьків, а не орган опіки та піклування

15 вересня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Печерської районної в місті Києві державної адміністрації про визнання незаконним і скасування розпорядження, визначення способу участі у вихованні дитини.

Суди встановили, що розпорядженням Печерської районної в місті Києві державної адміністрації від 04 вересня 2020 року № 444 визначено участь ОСОБА_2 у вихованні малолітнього ОСОБА_4 таким чином: з понеділка 8.00 год до неділі 19.00 год, забирати та повертати дитину за адресою: АДРЕСА_2; встановити черговість участі у вихованні дитини ОСОБА_2 тиждень через тиждень, починаючи з 07 вересня 2020 року до набрання законної сили рішення суду про визначення місця проживання малолітньої дитини.

В обґрунтування позовної заяви позивач указував, що розпорядження незаконне і підлягає скасуванню, оскільки всупереч статей 142, 153, частин другої, третьої статті 157 СК України Печерська районна в місті Києві державна адміністрація своїм розпорядженням обмежила його право на участь у вихованні дитини, після чого ОСОБА_2, користуючись цим розпорядженням, повністю заблокувала доступ до дітей та реалізацію позивачем права на спілкування з дітьми та його права і обов'язки брати участь у вихованні дітей.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін рішенням апеляційного суду, у задоволенні позовних вимог відмовлено.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава (стаття 48 ЦПК України).

Пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, оскільки заміна неналежного відповідача здійснюється в порядку, визначеному ЦПК України. За результатами розгляду справи суд відмовляє в позові до неналежного відповідача та приймає рішення по суті заявлених вимог щодо належного відповідача. Тобто визначення відповідачів, предмета та підстав спору є правом позивача. Натомість встановлення належності відповідачів й обґрунтованості позову – обов'язком суду, який виконується під час розгляду справи, а не на стадії відкриття провадження.

За заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення. Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання. Особа, яка ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини (стаття 158 СК України).

Тлумачення зазначених норм дозволяє зробити висновок, що:

- у справі за позовом одного з батьків про визнання незаконним рішення органу опіки та піклування про визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні того з батьків, хто проживає окремо від неї, належними відповідачами є: особа рішення якої стосується (той з батьків, для якого визначено способи участі у вихованні дитини та спілкуванні) та орган опіки та піклування, рішення якого оскаржується;
- у справі за позовом одного з батьків про визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні належним відповідачем є інший з батьків, а не орган опіки та піклування.

У справі, що переглядається: позов ОСОБА_1 пред'явив до органу опіки та піклування. ОСОБА_1 до ОСОБА_2 позовних вимог не заявляв, клопотань про залучення до участі у справі ОСОБА_2 як співвідповідача не заявляв; у задоволенні позовної вимоги про визнання незаконним та скасування розпорядження голови Печерської районної в місті Києві державної адміністрації від 04 вересня 2020 року № 444 слід відмовити внаслідок неналежного складу співвідповідачів. Натомість у задоволенні вимоги про визначення способу участі ОСОБА_2 у вихованні синів ОСОБА_3 і ОСОБА_4 потрібно відмовити, оскільки вона пред'явлена до неналежного відповідача; суди відмовили в задоволенні позову внаслідок необґрунтованості, а тому судові рішення підлягають зміні в мотивувальній частині. Проте суди зробили правильні висновки про відмову у задоволенні позову.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 15 вересня 2021 року у справі № 757/39693/20 (провадження № 61-13261св21) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99714054>.

7. Виконання рішень про участь у вихованні дитини

Якщо після ухвалення постанови про закінчення виконавчого провадження мати перестала виконувати рішення суду, проте на час ухвалення державним виконавцем

постанови дитина перебувала з батьком, то немає підстав для визнання такої постанови незаконною

17 листопада 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за скаргою ОСОБА_1 на дії державного виконавця Хорольського районного відділу державної виконавчої служби (далі – Хорольський РВ ДВС) Північно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Суми) Музиченка В. О.

Рішенням апеляційного суду Полтавської області від 03 листопада 2016 року встановлено порядок та способи участі ОСОБА_1 у вихованні малолітнього сина ОСОБА_3, а саме: спілкування з дитиною щовівторка та щочетверга з 17-00 до 19-00 год за місцем проживання позивача; спілкування з дитиною щосуботи з 10-00 год до 17-00 год за місцем проживання позивача.

У визначені дні спілкування батька і сина дозволено перебування дитини з батьком без присутності матері та дозволено відвідування дитячих майданчиків, парків, стадіонів, культурно масових та розважальних заходів.

На виконання даного рішення апеляційного суду Хорольським районним судом Полтавської області 23 вересня 2016 видано виконавчий лист №548/205/16-ц, який отримано ОСОБА_1 28 грудня 2018 року.

На підставі заяви ОСОБА_1 03 січня 2019 року державним виконавцем Хорольського районного відділу ДВС Головного територіального управління юстиції у Полтавській області Музиченком В. О. відкрито виконавче провадження ВП № 579933512 для примусового виконання рішення апеляційного суду Полтавської області від 03 листопада 2016 року у справі № 548/205/16-ц.

12 березня 2020 року державним виконавцем складено акт про те, що 14 березня 2020 року о 10.00 год стягувач ОСОБА_1 забрав сина ОСОБА_3 на побачення згідно графіку, зазначеного у рішенні суду, та зобов'язався повернути дитину о 20.00 год того ж дня, але не повернув.

Встановлено, що ОСОБА_1 перевіз малолітнього сина в м. Хорол, де останній перебував за місцем його проживання до 29 березня 2020 року, що не заперечувалося сторонами.

У зв'язку з цим державним виконавцем 24 березня 2020 року складено акт про виконання рішення суду, у якому вказано, що малолітній ОСОБА_3 перебував разом із батьком не лише у визначені судовим рішенням дні та години, а й у інші дні.

27 березня 2020 року державним виконавцем було винесено постанову про закінчення виконавчого провадження на підставі пункту 9 частини першої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження».

01 квітня 2020 за вх. № 2919 до відділу надійшла заява стягувача ОСОБА_1 про відновлення виконавчого провадження ВП № 57993352 у зв'язку з тим, що рішення суду перестало виконуватись боржником ОСОБА_2.

08 квітня 2020 року державним виконавцем винесено постанову про відновлення виконавчого провадження № 57993352 про встановлення порядку та способу участі ОСОБА_1 у вихованні малолітнього сина ОСОБА_3.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним в силі постановою суду апеляційної інстанції, у задоволенні скарги ОСОБА_1 відмовлено.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Судами встановлено, що 24 березня 2020 року складено акт про виконання рішення суду, у якому вказано, що малолітній ОСОБА_3 перебував разом із батьком не лише у визначені судовим рішенням дні та години, а й у інші дні.

27 березня 2020 року державним виконавцем було винесено постанову про закінчення виконавчого провадження на підставі пункту 9 частини першої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження» (у зв'язку із повним фактичним виконанням судового рішення).

Відповідно до частини першої статті 64-1 зазначеного Закону виконання рішення про встановлення побачення з дитиною полягає у забезпеченні боржником побачень стягувача з дитиною в порядку, визначеному рішенням суду.

Згідно з частиною другою статті 64-1 Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець здійснює перевірку виконання боржником цього рішення у час та місці побачення, визначених рішенням, а у разі якщо вони рішенням не визначені, то перевірка здійснюється у час та місці побачення, визначених державним виконавцем.

У разі невиконання без поважних причин боржником рішення державний виконавець складає акт та виносить постанову про накладення на боржника штрафу у розмірі, визначеному частиною першою статті 75 цього Закону. У постанові зазначаються вимога виконувати рішення та попередження про кримінальну відповідальність.

У разі виконання рішення боржником виконавець складає акт та виносить постанову про закінчення виконавчого провадження (частини третя і п'ята статті 64-1 Закону України «Про виконавче провадження»).

Якщо боржник у подальшому перешкоджає побаченням стягувача з дитиною, стягувач має право звернутися до державного виконавця із заявою про відновлення виконавчого провадження. Після відновлення виконавчого провадження державний виконавець повторно здійснює заходи, передбачені цією статтею (частина шоста статті 64-1 Закону України «Про виконавче провадження»).

У пункті 9 частини першої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження» зазначено, що виконавче провадження підлягає закінченню у разі фактичного виконання в повному обсязі рішення згідно з виконавчим документом.

Суди правильно встановили, що оскаржувана постанова про закінчення виконавчого провадження прийнята у відповідності до статті 64-1 Закону України «Про виконавче провадження», а тому підстави для задоволення скарги відсутні.

Доводи касаційної скарги безпідставні, оскільки на час винесення оскаржуваної постанови державного виконавця (27 березня 2020 року), малолітній ОСОБА_3, перебував разом із батьком – заявником у справі.

Крім того, за заявою ОСОБА_1 08 квітня 2020 року державним виконавцем винесено постанову про відновлення виконавчого провадження № 57993352, як це передбачено нормами статті 64-1 Закону України «Про виконавче провадження».

З урахуванням вказаного, суди обох інстанцій дійшли правильного висновку про дотримання державним виконавцем визначених спеціальним законом вимог до процедури виконання судового рішення про усунення перешкод щодо участі у вихованні дитини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 листопада 2021 року у справі № 548/205/16 (провадження № 61-16793св20) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101279934>.

Відсутність у виконавчому документі доказів, що підтверджують ухилення боржника від добровільного виконання мирової угоди, і те, що сама мирова угода не передбачає строків для добровільного виконання, а її виконання здійснюється за домовленістю сторін та затвердженням графіком, не є безумовною підставою для повернення виконавчого документа

13 жовтня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за скаргою ОСОБА_1 на дії старшого державного виконавця Придніпровського відділу державної виконавчої служби у м. Черкаси Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) Теліженко В. О.

Ухвалою Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26 грудня 2019 року у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Виконавчий комітет Смілянської міської ради як орган опіки та піклування, про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною з визначенням способу участі у її вихованні затверджено мирову угоду між сторонами, якою сторони узгодили порядок участі кожного із батьків у вихованні дитини.

30 вересня 2020 року ОСОБА_1 направив до Придніпровського ВДВС ухвалу Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26 грудня 2019 року про затвердження мирової угоди та заяву про її примусове виконання.

Заява обґрунтована тим, що ОСОБА_2 не дотримується взятого на себе зобов'язання і він позбавлений можливості зустрічатися з дитиною, а намагання заявника вирішити питання добровільного виконання ОСОБА_2 мирової угоди та ухвали суду результату не дали.

За наведених обставин просив прийняти до виконання ухвалу Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26 грудня 2019 року в частині, визначеній пунктами 5, 6 ухвали, та відкрити виконавче провадження.

28 жовтня 2020 року ОСОБА_1 отримав від старшого державного виконавця Придніпровського ВДВС Теліженко В. О. повідомлення від 19 жовтня 2020 року

№ 63709 про повернення виконавчого документу стягувачу без прийняття до виконання.

У повідомленні зазначено, що в ухвалі про затвердження мирової угоди не зазначено строк її пред'явлення до виконання, що суперечить пункту 7 частини першої статті 4 Закону України «Про виконавче провадження». Крім того, зазначено, що відповідно до пункту 7 частини четвертої статті 4 Закону України «Про виконавче провадження» виконавчий документ повертається стягувачу органом державної виконавчої служби, приватним виконавцем без прийняття до виконання протягом трьох робочих днів з дня його пред'явлення, якщо виконання рішення не передбачає застосування заходів примусового виконання рішень.

У резолютивній частині ухвали не зазначено заходів примусового виконання рішення, які має здійснювати державний виконавець під час примусового виконання ухвали, а пункт 11 вказує, що стягувач і боржник погодилися між собою про безперешкодне надання можливості вільного спілкування дитини з батьками.

Постановою апеляційного суду від 02 червня 2021 року апеляційну скаргу ОСОБА_1 задоволено частково, а ухвалу суду першої інстанції від 17 листопада 2020 року у справі за скаргою ОСОБА_1 на дії та рішення старшого державного виконавця Придніпровського відділу державної виконавчої служби у м. Черкаси Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) Теліженко В. О. щодо повернення виконавчого документа без прийняття до виконання скасовано.

Ухвалено нове рішення, яким визнано неправомірними дії старшого державного виконавця Придніпровського ВДВС Теліженко В. О. щодо повернення без прийняття до виконання ухвали Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26 грудня 2019 року. Зобов'язано старшого державного виконавця Придніпровського ВДВС Теліженко В. О. повторно вирішити питання про відкриття виконавчого провадження за виконавчим документом – ухвалою Смілянського міськрайонного суду від 26 грудня 2019 року з урахуванням доводів, викладених у мотивувальній частині цієї постанови.

За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до частини першої, пункту 1 частини другої статті 18 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець зобов'язаний вживати передбачених цим Законом заходів щодо примусового виконання рішень, неупереджено, ефективно, своєчасно і в повному обсязі вчиняти виконавчі дії. Виконавець зобов'язаний здійснювати заходи примусового виконання рішень у спосіб та в порядку, які встановлені виконавчим документом і цим Законом.

Відповідно до частини першої статті 64-1 зазначеного Закону виконання рішення про встановлення побачення з дитиною полягає у забезпеченні боржником побачень стягувача з дитиною в порядку, визначеному рішенням суду.

Апеляційний суд, задовольняючи скаргу ОСОБА_1, обґрунтовано виходив із того, що відсутність у виконавчому документі доказів, що підтверджують ухилення ОСОБА_2 від добровільного виконання мирової угоди, і те, що сама мирова угода

не передбачає строків для добровільного виконання, а її виконання здійснюється за домовленістю сторін та затвердженим графіком, не є безумовною підставою для повернення виконавчого документа, та дійшов правильного висновку, що дії старшого державного виконавця Придніпровського ВДВС Теліженко В. О. щодо винесення повідомлення про повернення виконавчого документа стягувачу без прийняття до виконання на підставі пункту б частини четвертої статті 4 Закону України «Про виконавче провадження» порушують права стягувача і є такими, що не відповідають закону.

Суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) можуть позбавити заявників права звертатись до суду (рішення ЄСПЛ у справі «Перес де Рада Каваніллес проти Іспанії» від 28 жовтня 1998 року).

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, реалізуючи положення Конвенції, необхідно уникати занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, так як доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але й реальним.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 жовтня 2021 року у справі № 703/2714/19 (провадження № 61-11537св21) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544692>.

8. Застосування Конвенції про контакт з дітьми у спрах щодо участі у вихованні дітей

Батько / мати, які проживають окремо від дитини, також мають право на особисте спілкування з нею; той з батьків, із ким дитина проживає, не має права перешкоджати іншому спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і відбувається саме в інтересах дитини.

У справах про відібрання дитини, які мають тривалий судовий розгляд, сприяння відновленню відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з батьком чи матір'ю має переважати над намаганням одного з батьків обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей з іншим

31 серпня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом адвоката Гаро Г. О. в інтересах громадянина Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – Служба у справах дітей Щербанівської сільської ради Полтавського району Полтавської області, про відібрання дитини.

Суди встановили, що сторони з 06 червня 2015 року до 19 квітня 2021 року перебували у шлюбі, в якому у них народилася дочка ОСОБА_3.

Дитина народилася та постійно проживала на території Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії до того часу, поки відповідач не викрала її та незаконно, без згоди батька дитини, не вивезла на територію України.

Відповідний факт підтверджується постановою апеляційного суду у справі № 552/1759/19 щодо забезпечення повернення малолітньої дитини до постійного місця проживання – Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії, якою скасовано рішення районного суду та ухвалено нове рішення про задоволення позову. Визнано незаконним вивезення та утримування ОСОБА_2 на території України малолітньої дитини ОСОБА_3. Зобов'язано ОСОБА_2 повернути малолітню ОСОБА_3 до місця її постійного проживання та передати дитину батькові для забезпечення повернення дитини до постійного місця проживання. Зазначене рішення понад два роки не виконувалось.

Позивач не має можливості спілкуватися та бачитися з дитиною, оскільки відповідач її переховує та не відповідає на його прохання дозволити контактувати з дочкою. Дитина позбавлена можливості спілкування з батьком, оскільки її дії повністю контролює матір.

У січні 2022 року адвокат Гаро Г. О. звернулася до районного суду із заявою про забезпечення позову. Просила зобов'язати матір дитини ОСОБА_2:

забезпечувати побачення та спілкування (контакт) малолітньої дитини з батьком ОСОБА_1 під час його перебування на території України шляхом періодичних побачень батька з дитиною за місцем проживання дитини або в парках, скверах, розважальних закладах, на спортивних майданчиках та інших об'єктах дитячої інфраструктури або за місцем проживання батька щовівторка та щосередини з 12 год 00 хв до 16 год 00 хв та кожної першої і третьої суботи місяця з 12 год 00 хв до 19 год 00 хв.

Забезпечувати спілкування (контакт) малолітньої дитини з батьком шляхом відеозв'язку, телефонного зв'язку, зокрема з використанням соціальних мереж (Telegram, Viber, WhatsApp) та/або програм Zoom, Skype, щосуботи з 12 год 00 хв до 14 год 00 хв.

Негайно (не пізніше ніж протягом двох днів з дня виникнення факту) повідомляти батька про факти захворювання і заплановані/ургентні медичні втручання та лікування дитини.

Завчасно (не пізніше ніж за три дні) повідомляти батька про від'їзд (обставини та напрямок) дитини за межі населеного пункту.

Надати батькові інформацію про місця та графік навчання та/або відвідування дитиною дошкільних навчальних закладів, гуртків, секцій тощо, а також негайно (не пізніше ніж протягом двох днів з дня виникнення факту) повідомляти батька дитини про факт і причини зміни чи припинення відвідування таких закладів/гуртків/секцій.

Заяву про забезпечення позову адвокат мотивувала тим, що дитина з моменту її викрадення та незаконного переміщення відповідачем на територію України проживає разом із матір'ю і перебуває під її повним контролем.

Ухвалою районного суду заяву представника позивача ОСОБА_1 – адвоката Гаро Г. О. про забезпечення позову задоволено частково.

Задовольнивши заяву про забезпечення позову частково, суд першої інстанції виходив із того, що заходи забезпечення позову, які сторона позивача просить застосувати, мають короткостроковий характер та певну періодичність. Мета таких заходів забезпечення є цілком легітимною, а саме поновити та підтримати контакт батька з дитиною на час розгляду спору по суті. Зустрічі батька з дитиною та їх спілкування сприятимуть відновленню та налагодженню емоційних стосунків ОСОБА_1 із його малолітньою дитиною, і ця обставина відповідатиме законним інтересам і батька, і дитини, що у свою чергу може усунути загрозу невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про відібрання дитини.

Постановою апеляційного суду ухвалу районного суду скасовано, ухвалено нове судове рішення про відмову в задоволенні заяви ОСОБА_1 про забезпечення позову.

Цивільну справу № 545/3933/21 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про відібрання дитини направлено до суду першої інстанції для продовження розгляду.

Скасувавши ухвалу районного суду, суд апеляційної інстанції виходив з того, що, задовольнивши частково заяву позивача про забезпечення позову, суд першої інстанції не обґрунтував належним чином необхідності застосування заходів забезпечення позову саме у спосіб, наведений у заяві, та можливість настання негативних наслідків для позивача у разі невжиття таких заходів.

Крім цього, суд першої інстанції не врахував той факт, що на розгляді районного суду знаходиться цивільна справа № 545/2247/18 за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про визначення місця проживання дитини, в якій ставиться питання проживання дитини разом із матір'ю.

Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду та залишив у силі ухвалу суду першої інстанції з огляду на таке.

Відповідно до статті 141 СК України мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини.

Вказана норма кореспондується із положеннями частини третьої статті 11 Закону України «Про охорону дитинства», згідно з якою батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини.

Питання виховання дитини вирішується батьками спільно, крім випадку, передбаченого частиною п'ятою цієї статті. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини (частини перша–третья статті 157 СК України).

Відповідно до частин першої, другої статті 15 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право

на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини.

Відповідно до статті 4 Конвенції про контакт з дітьми від 15 травня 2003 року, ратифікованої Законом України від 20 вересня 2006 року № 166-V, дитина та її батьки мають право встановлювати й підтримувати регулярний контакт один з одним. Такий контакт може бути обмежений або заборонений лише тоді, коли це необхідно в найвищих інтересах дитини. Якщо підтримання неконтрольованого контакту з одним з батьків не відповідає найвищим інтересам дитини, то розглядається можливість контрольованого особистого контакту чи іншої форми контакту з одним з таких батьків.

З огляду на вказані норми матеріального права батько, який проживає окремо від дитини, також має право на особисте спілкування з нею, а мати не має права перешкоджати батькові спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і відбувається саме в інтересах дитини.

Верховний Суд погоджується з висновком суду першої інстанції, що у таких чутливих правовідносинах, ураховуючи можливий тривалий судовий розгляд справи про відібрання дитини, сприяння відновленню відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з батьком має переважати над намаганням матері обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей з ним.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 31 серпня 2022 року у справі № 545/3933/21 (провадження № 61-6056св22) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106264394>.

Аналогічний правовий висновок викладено в постанові Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 760/15413/19 (провадження № 61-9164св20): <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93268342>.

Батько / мати в разі звернення до суду з одними позовними вимогами (про визначення місця проживання дитини) не можуть у заяві про забезпечення позову фактично підмінити їх іншими (про визначення порядку участі батька / матері у вихованні дитини). Спосіб забезпечення позову повинен бути співмірним із предметом самого позову

01 грудня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Служба у справах дітей та сім'ї Святошинської районної в м. Києві державної адміністрації, про визначення місця проживання дитини та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1, третя особа – Служба у справах дітей та сім'ї Святошинської районної в м. Києві державної адміністрації, про визначення місця проживання дитини.

ОСОБА_2 подав заяву про забезпечення позову у спосіб зобов'язання ОСОБА_1 забезпечувати йому побачення та спілкування (контакт) з малолітньою дитиною ОСОБА_4, встановивши такий графік: кожного понеділка, середи та п'ятниці з 16 год

00 хв до 18 год 00 хв у приміщенні (на території) районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у присутності або без присутності фахівця із соціальної роботи; у разі необхідності застосувати зустрічне забезпечення, запропоноване заявником.

Заяву мотивував тим, що після розірвання шлюбу з позивачем він проживає окремо від малолітньої доньки. Мати дитини чинить заявнику перешкоди у побаченнях та спілкуванні з донькою, перешкоджає його участі у вихованні власної дитини та здійсненні інших форм контактів батька з дитиною (телефонні розмови, інтернет спілкування тощо), приховує він нього будь-яку інформацію про дитину. Посилаючись на наведене, а також на тривалість розгляду справи в судах, що може призвести до остаточної втрати психологічних та емоційних зв'язків батька і доньки, та неможливість виконання рішення суду, вважав наявними підстави для забезпечення позову у запропонований ним спосіб.

Ухвалою районного суду, залишеною без змін постановою апеляційного суду, заяву про забезпечення позову задоволено частково.

Зобов'язано ОСОБА_1 забезпечувати побачення та спілкування (контакт) ОСОБА_2 з малолітньою донькою ОСОБА_4 кожного понеділка та середи, з 17 год 00 хв до 18 год 00 хв, у приміщенні (на території) районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у присутності фахівця із соціальної роботи.

Задовольняючи заяву про забезпечення позову, суди вважали, що у зв'язку із створюваними батьку матір'ю перешкодами у спілкуванні з малолітньою донькою можуть бути втрачені безпосередні контакти між ним і дитиною, що може унеможливити або утруднити виконання рішення суду у разі задоволення зустрічного позову. Зустрічі батька з дитиною будуть проходити у присутності фахівця із соціальної служби, а тому не призведе до порушення прав сторін та будь-яких незворотних негативних наслідків.

Верховний Суд скасував рішення судів першої та апеляційної інстанцій та ухвалив нове судове рішення про відмову у задоволенні заяви ОСОБА_2 про забезпечення зустрічного позову з огляду на таке.

У касаційній скарзі представник ОСОБА_1 зазначала, що суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, формально підійшов до розгляду заяви ОСОБА_2 про забезпечення позову. Зокрема, суди не врахували: інтереси і стан здоров'я дитини, яка проходить курс лікування та психологічну корекцію, в якій діагностовано «локальні моторні тіки»; відвідування дитиною школи мистецтв; графік роботи матері.

Відповідно до частин першої, другої статті 149 ЦПК України суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених статтею 150 цього Кодексу заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду.

Встановивши існування конфлікту та спору між позивачем і відповідачем щодо визначення місця проживання малолітньої дитини, суди вважали обґрунтованими доводи заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням права батька на участь у вихованні дитини, чим фактично вирішили вимоги ОСОБА_2 про встановлення порядку участі батька у вихованні дитини, яких він фактично не заявляв, що свідчить про неврахування судами вимоги частини третьої статті 150 ЦПК України щодо співмірності заходів забезпечення позову заявленим ОСОБА_2 вимогам за зустрічним позовом.

Верховний Суд також зазначив, що відповідно до статті 141 СК України мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини.

Вказана норма кореспондується з положеннями частини третьої статті 11 Закону України «Про охорону дитинства», в якій вказано, що батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини.

Згідно зі статтею 157 СК України питання про виховання дитини вирішується батьками спільно. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини.

Відповідно до частин першої і другої статті 15 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів.

Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини.

Відповідно до статті 4 Конвенції про контакт з дітьми від 15 травня 2003 року, ратифікованої Законом України від 20 вересня 2006 року № 166-V, дитина та її батьки мають право встановлювати й підтримувати регулярний контакт один з одним. Такий контакт може бути обмежений або заборонений лише тоді, коли це необхідно в найвищих інтересах дитини. Якщо підтримання неконтрольованого контакту з одним з батьків не відповідає найвищим інтересам дитини, то розглядається можливість контрольованого особистого контакту чи іншої форми контакту з одним з таких батьків.

Будь-який сімейний спір стосовно дитини має вирішуватися з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини.

Посилаючись, як на підставу задоволення заяви про забезпечення позову, на невиконання позивачем у добровільному порядку розпорядження районної державної адміністрації, суди залишили поза оцінку можливість його ефективного виконання ОСОБА_1 в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та запроваджених у зв'язку з цим карантинних обмежень, та не співставили його з можливими негативними наслідками як для дитини, так і для матері.

Покладаючи на ОСОБА_1 обов'язок двічі на тиждень (щопонеділка та щосереди) на 17 год 00 хв забезпечувати присутність малолітньої дочки у центрі соціальної служби суди жодним чином не взяли до уваги інтереси матері дитини, на яку поклали відповідний обов'язок, не урахували, що остання займає посаду вчителя, а тому не має можливості двічі на тиждень відлучатися з роботи для особистого супроводження малолітньої дочки до зазначеної установи. Не були ураховані також й інтереси самої дитини, яка, як стверджує позивач, у визначений судом проміжок часу для побачень з батьком відвідує школу мистецтв та заняття в танцювальній студії.

Ураховуючи наведе, Верховний Суд не погодився з висновками судів про те, що забезпечення позову в обраний ОСОБА_2 спосіб є виправданим.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 1 грудня 2021 року у справі № 761/796/20 (провадження № 61-6680св21) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101712106>.

При визначенні порядку участі батька / матері у вихованні дитини з інвалідністю судам слід враховувати вік дитини, стан її здоров'я і характер захворювання, встановлені в індивідуальній програмі реабілітації дитини, а також рекомендації та обмеження, оскільки участь батька / матері у вихованні дитини з інвалідністю і спілкуванні з нею має відповідати найкращим інтересам дитини та забезпечувати збереження позитивної динаміки реабілітації, давати можливість уникнути порушення або погіршення результатів виконання програми лікування

22 листопада 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5, третя особа – Орган опіки та піклування Лівобережної районної адміністрації Маріупольської міської ради, про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способу участі у її вихованні.

Суди встановили, що з 2010 року до 2016 року ОСОБА_4 перебував у фактичних шлюбних відносинах з ОСОБА_5. Сторони є батьками малолітньої ОСОБА_6.

Малолітня дитина має розлад рецептивного мовлення з якісними порушеннями реципрокної соціальної взаємодії та комунікації, стереотипними формами поведінки, порушенням активності та уваги, що підтверджено висновками лікарів.

Після припинення фактичних шлюбних відносин дитина проживає разом із матір'ю, окремо від батька.

Висновком органу опіки та піклування районної адміністрації міської ради з урахуванням рекомендації комісії з питань захисту прав дитини визначено порядок участі ОСОБА_4 у спілкуванні та вихованні малолітньої дитини за таким графіком: кожної суботи з 10 год 00 хв до 12 год 00 хв на нейтральній території в приміщенні районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (остаточне рішення по суті питання орган опіки залишив за судом).

Згідно з відповіддю Комунальної лікувально-профілактичної установи, наданою на запит суду першої інстанції, ОСОБА_6 перебуває на обліку у дитячого психіатра з діагнозом: дитячий аутизм; змішані специфічні розлади психологічного розвитку. Дитина постійно отримує курси лікування – церебролізін та кортексін внутрішньом'язово, вітамін В6.

Витягом психолого-медико-педагогічної консультації підтверджується, що малолітній ОСОБА_6 рекомендовано навчання за програмою для дітей із розумовою відсталістю дошкільного віку, з індивідуальною програмою реабілітації дитини-інваліда.

Рішенням районного суду, яке змінено постановою апеляційного суду, позов задоволено частково. Встановлено порядок спілкування ОСОБА_4 з малолітньою дочкою ОСОБА_6 на період шість місяців у присутності матері ОСОБА_5 кожної суботи з 10 год 00 хв до 12 год 00 хв на нейтральній території в приміщенні районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Судове рішення апеляційного суду мотивовано тим, що місцевий суд правильно виходив із того, що право позивача на участь у вихованні дитини та спілкуванні з нею підлягає захисту. Однак, вирішуючи питання щодо способу спілкування батька з дитиною, суд достатньо мірою не врахував, що малолітня ОСОБА_6 перебуває на обліку у дитячого психіатра з діагнозом дитячий аутизм, у зв'язку з чим потребує особливого стороннього догляду. В індивідуальній програмі реабілітації дитини-інваліда, яка була розроблена для ОСОБА_6, містяться обмеження життєдіяльності до самообслуговування й до спілкування. При цьому матір займається реабілітацією дочки цілодобово, ретельно виконує рекомендації програми та є важливим посередником між дитиною та зовнішнім світом. Тому, враховуючи в першу чергу інтереси дитини, висновок місцевого суду про визначення способу участі батька у житті дитини після спливу тримісячного строку без присутності матері є передчасним. З метою збереження позитивної динаміки реабілітації дитини та з метою уникнення порушення або погіршення результатів виконання програми апеляційний суд вважав за необхідне змінити рішення місцевого суду в частині визначеного порядку спілкування батька з дитиною.

Верховний Суд залишив без змін рішення апеляційного суду з огляду на таке.

Відповідно до статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII (далі – Конвенція про права дитини), в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Конвенцією про права дитини закріплено принцип загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

У частині третій статті 9 Конвенції про права дитини передбачено, що дитина, яка розлучається з одним чи обома батьками, має право підтримувати на регулярній

основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

Згідно зі статтею 153 СК України мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом.

У частинах другій, третій статті 157 СК України передбачено, що той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини.

Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України (стаття 8 Закону України «Про охорону дитинства»).

Відповідно до частини першої статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності.

Згідно з частинами першою–третьою статті 15 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини. У разі коли батьки не можуть дійти згоди щодо участі одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини, порядок такої участі визначається органами опіки та піклування за участю батьків виходячи з інтересів дитини. Рішення органів опіки та піклування з цих питань можуть бути оскаржені до суду у порядку, встановленому законом.

Відповідно до статті 4 Конвенції про контакт з дітьми від 15 травня 2003 року, ратифікованої Законом України від 20 вересня 2006 року № 166-V, дитина та її батьки мають право встановлювати й підтримувати регулярний контакт один з одним. Такий контакт може бути обмежений або заборонений лише тоді, коли це необхідно в найвищих інтересах дитини. Якщо підтримання неконтрольованого контакту з одним з батьків не відповідає найвищим інтересам дитини, то розглядається можливість контрольованого особистого контакту чи іншої форми контакту з одним з таких батьків.

З огляду на викладене суд апеляційної інстанції, врахувавши вік дитини, стан її здоров'я та характер захворювання, встановлені в індивідуальній програмі реабілітації дитини-інваліда рекомендації та обмеження, дійшов обґрунтованого висновку, що визначений ним порядок участі позивача у вихованні дочки та спілкуванні з нею відповідатиме найкращим інтересам дитини та забезпечить

збереження позитивної динаміки її реабілітації, дасть можливість уникнути порушення або погіршення результатів виконання вказаної програми.

При цьому апеляційний суд правильно виходив із того, що в подальшому ОСОБА_4 не позбавлений права встановити інший порядок спілкування з дитиною та участі в її вихованні, отримавши необхідні навички щодо догляду за малолітньою дочкою з можливістю залишення її з ним на тривалий час без присутності матері.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 22 листопада 2018 року у справі № 265/5260/16-ц (провадження № 61-11977св18) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78110400>.

Вкрай несприятливим наслідком для дитини буде вимушена необхідність повністю змінити своє соціальне становище та зв'язки виключно для забезпечення участі у вихованні одним із батьків (який проживає окремо), який відповідно до статті 16-1 Закону України «Про охорону дитинства» та положень Конвенції про контакт з дітьми не позбавлений можливості брати таку участь під час тимчасового проживання дитини за кодоном

11 грудня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Личаківська районна адміністрація Львівської міської ради, як орган опіки та піклування, про надання дозволу на виїзд неповнолітньої дитини за кордон без згоди батька.

Суди встановили, що сторони з 2011 року до 2013 року перебували в зареєстрованому шлюбі, від якого мають дитину, яка після розлучення батьків за рішенням суду залишилась проживати з матір'ю.

У березні 2013 році ОСОБА_1 зареєструвала шлюб із ОСОБА_4.

Рішенням районного суду у березні 2013 року ОСОБА_2 встановлено графік побачень з донькою ОСОБА_3, який у подальшому в цій частині був змінений рішенням районного суду від 03 липня 2015 року, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду.

Рішенням районного суду від 03 липня 2015 року, яке набрало законної сили, позов ОСОБА_1 задоволено. Надано дозвіл на тимчасовий виїзд за межі України з малолітньою дитиною ОСОБА_3 без згоди (нотаріально посвідченої заяви) та супроводу батька, у супроводі матері ОСОБА_1, терміном на три роки з обов'язковим поверненням дитини до постійного місця проживання.

Надано дозвіл на оформлення та видачу паспорта громадянина України для виїзду за кордон на ім'я малолітньої дитини ОСОБА_3, на отримання віз Французької Республіки, Республіки Польща, Турецької Республіки, Об'єднаних Арабських Еміратів, Арабської Республіки Єгипет на ім'я ОСОБА_3 без згоди (нотаріально посвідченої заяви) батька ОСОБА_2.

Позов ОСОБА_2 задоволено частково, встановлено батьку графік побачень з донькою, які здійснювати у присутності матері ОСОБА_1 виключно у громадських місцях.

Установлено, що дитина проживає з матір'ю в складі нової сім'ї – вітчима ОСОБА_4 та сестри ОСОБА_5 у Французькій Республіці, адреса встановлена.

За час проживання у новій країні дитина відвідувала заняття у дошкільному закладі, де гарно себе проявила, швидко вивчила французьку мову. З 2017 року дитина відвідує початкову школу, різні гуртки, бере активну участь у діяльності української громади у Франції, присутня на різноманітних українських культурних заходах.

Згідно з висновком районної адміністрації міської ради адміністрація як орган опіки та піклування дійшла висновку про відсутність підстав надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди батька, оскільки ОСОБА_1 не виконала рішення районного суду від 03 липня 2015 року. Крім того, дійшла висновку про відсутність підстав про відібрання дитини від матері, без позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів, а також про відсутність повноважень надавати висновки щодо повернення дитини, яка незаконно утримується на території іноземної держави.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено. У задоволенні позову ОСОБА_2 відмовлено.

Задовольняючи позовні вимоги ОСОБА_1, суд першої інстанції виходив із того, що надання дозволу на тимчасовий виїзд дитини за кордон відповідає інтересам дитини.

Апеляційний суд погодився з висновком суду першої інстанції про відмову у задоволенні позовних вимог ОСОБА_2 про відібрання дитини від матері, без позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів, визначення незаконним вивезення та утримання на території країни тимчасового перебування малолітньої дитини, забезпечення повернення її до постійного місця проживання, у зв'язку з їх недоведеністю.

Свою касаційну скаргу ОСОБА_2 мотивував тим, що рішенням суду визначено місце проживання дитини з матір'ю, однак це не дає їй права одноосібно змінювати країну проживання дитини чи не повертати її до постійного місця проживання без погодження з батьком.

На позивача покладений обов'язок повернути дитину 02 грудня 2018 року, а отже, незаконно, всупереч рішенням суду та батька, дитина утримується у Французькій Республіці.

Одним із доводів касаційної скарги було невиконання ОСОБА_1 рішення суду щодо забезпечення контакту батька з дитиною відповідно до визначеного порядку.

Верховний Суд рішення районного суду та постанову апеляційного суду в частині вирішення позовних вимог ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про надання дозволу на виїзд неповнолітньої дитини за кордон без згоди та супроводу батька та надання дозволу на отримання віз на ім'я дитини без згоди (нотаріально посвідченої заяви) батька скасовано, справу в цій частині направлено на новий розгляд до суду першої інстанції, в іншій частині рішення попередніх інстанцій залишено без змін.

Щодо доводів касаційної скарги стосовно забезпечення контакту батька з дитиною Верховний Суд зазначив таке.

У частині третій статті 9 Конвенції про права дитини (далі – Конвенція) від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року, проголошено, що держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

У пункті 2 статті 10 Конвенції передбачено, що дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особливі відносини і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 Держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишити будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну. Щодо права залишити будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку (*order public*), здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб і сумісні з визнаними в цій Конвенції іншими правами.

У статті 10 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року встановлено, що дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками.

Згідно із статтею 4 Конвенції про контакт з дітьми від 15 травня 2003 року, ратифікованої Законом України від 20 вересня 2006 року № 166-V, дитина та її батьки мають право встановлювати й підтримувати регулярний контакт один з одним. Такий контакт може бути обмежений або заборонений лише тоді, коли це необхідно в найвищих інтересах дитини. Якщо підтримання неконтрольованого контакту з одним з батьків не відповідає найвищим інтересам дитини, то розглядається можливість контрольованого особистого контакту чи іншої форми контакту з одним з таких батьків.

Відповідно до частини першої статті 16 Закону України «Про охорону дитинства» дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право на регулярні особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками.

ОСОБА_2 не довів вчинення перешкод у контакті з дитиною та те, що саме в найвищих інтересах дитини буде повернення її батькові, врахувавши інтереси дитини.

Колегія суддів вважає, що вкрай несприятливими наслідками для дитини буде вимушена необхідність повністю змінити своє соціальне становище та зв'язки виключно для забезпечення участі у вихованні батьком, який відповідно до статті 16-1 Закону України «Про охорону дитинства» та положень Конвенції про контакт з дітьми не позбавлений можливості брати таку участь під час тимчасового проживання дитини за кодоном.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 463/6859/18 (провадження № 61-15360св19) можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435408>.

9. Практика Європейського суду з прав людини у справах щодо участі одного з батьків у вихованні дитини

**СПРАВА «ВИШНЯКОВ ПРОТИ УКРАЇНИ»
(CASE OF VYSHNYAKOV v. UKRAINE)
(заява № 25612/12)**

Стислий виклад рішення від 24 липня 2018 року

Заявник від шлюбу має доньку, місце проживання якої було визначено з матір'ю. Порядок участі батька у вихованні дитини та у спілкуванні з нею було визначено судом, проте мати не дотримувалася цього рішення, чинила перешкоди у побаченнях батька та дитини, у зв'язку з чим заявник був позбавлений можливості тривалий час бачитися з донькою.

Заявник звернувся до Державної виконавчої служби, проте виконання судового рішення обмежалося зачитуванням резолютивної частини судового рішення у присутності заявника, матері дитини та двох свідків, після чого була постановлена ухвала про виконання рішення.

Заявник оскаржив до судів закінчення виконавчого провадження. Суди залишили без змін постанову державного виконавця, встановивши, що її було винесено з дотриманням законодавства. Остаточна ухвала була винесена ВССУ, який 03 серпня 2012 року залишив без задоволення касаційну скаргу заявника.

Заявник неодноразово звертався в міліцію, проте йому відмовляли у вжитті заходів у зв'язку з відсутністю складу злочину з боку матері. Заявник оскаржив цю постанову до суду. 01 квітня 2015 року Ленінський районний суд м. Миколаєва скасував постанову від 10 грудня 2014 року, встановивши, що слідчий не обґрунтував свій висновок. Кримінальне провадження було відновлене.

У 2014 році заявник ініціював цивільне провадження у Селидівському міському суді, щоб знову визначити його право доступу з огляду на перешкоди з боку матері дитини. 12 січня 2014 року його позов був залишений без задоволення у зв'язку з необґрунтованістю. Проте 08 грудня 2015 року Апеляційний суд Донецької області частково задовольнив позов заявника. Суд дійшов висновку, що мати дитини перешкоджала належному здійсненню заявником його права доступу, та постановив, що заявнику мала бути надана можливість проводити зі своєю донькою один місяць влітку та один тиждень під час зимових шкільних канікул щороку до досягнення нею повноліття.

26 травня 2016 року Державна виконавча служба Селидівського міського управління юстиції відкрила виконавче провадження за рішенням від 08 грудня 2015 року. 10 червня 2016 року державний виконавець поінформував матір дитини про рішення від 08 грудня 2015 року.

Проте рішення суду так і не було виконане.

Заявник звернувся до Європейського суду з прав людини. Заявник скаржився, що національні органи влади не виконали рішення від 04 червня 2009 року про надання права доступу до його малолітньої доньки. Заявник посилався на статті

6 та 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція).

Надаючи оцінку, Суд зазначив, що право взаємного спілкування одного з батьків та дитини становить основоположний елемент «сімейного життя» у розумінні статті 8 Конвенції. Суд визначив, що у цій справі підлягають застосуванню наступні принципи.

У справах щодо здійснення одним із батьків прав на спілкування стаття 8 Конвенції передбачає батьківське право на вжиття заходів з метою возз'єднання зі своєю дитиною та обов'язок національних органів влади сприяти такому возз'єднанню настільки, наскільки інтереси дитини передбачають, що має бути зроблено все для збереження особистих стосунків, і за необхідності «відновлення» сім'ї; обов'язок держави полягає не у досягненні результату, а у вжитті заходів.

Адекватність вжитих заходів має оцінюватись оперативністю їхнього виконання, оскільки плин часу може мати непоправні наслідки для відносин між дитиною та тим із батьків, хто з нею не проживає; не можна виключати застосування санкцій у випадку неправомірної поведінки того з батьків, з яким проживають діти.

Застосовуючи вищезазначені принципи у цій справі, Суд вказав на те, що такий обмежений підхід до виконання рішення суду про надання доступу до дитини був недостатнім. Ніщо не вказує на те, що в ході виконавчого провадження органи влади коли-небудь розглядали механізми добровільного виконання рішення, наприклад, шляхом розробки комплексної стратегії виконання. Більше того, залишається незрозумілим наскільки до процесу могли бути залучені органи опіки та піклування та чи могли бути використані які-небудь засоби врегулювання сімейних конфліктів.

Суд зазначив, що відсутність механізмів добровільного виконання суттєво зменшила можливості співпраці з тим з батьків, хто чинить перешкоди. Хоча слід визнати, що перевага завжди надається добровільному виконанню, Суд зазначає, що незмінна позиція, якої часто дотримуються батьки у таких справах, може ускладнити таке добровільне виконання та зумовити у відповідних випадках необхідність застосування пропорційних примусових заходів.

Однак жодні примусові заходи також не були застосовані. Державний виконавець мав право накладати штрафи та вносити подання про притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з невиконанням рішення суду, але з невідомих причин не скористався цими повноваженнями. Більше того, навіть після подання заявником до міліції заяви про порушення кримінальної справи у слідстві не відбулося жодного значного прогресу.

За цих обставин Суд дійшов висновку, що протягом усього періоду, коли рішення від 04 червня 2009 року мало обов'язковий характер для сторін, національні органи влади не вжили необхідних, достатніх та оперативних заходів з метою забезпечення права доступу заявника до його малолітньої доньки. Протягом більше ніж шести років за рішенням не вчинялись необхідні виконавчі дії.

Суд також зауважив, що описана бездіяльність національних органів влади, зокрема неналежний спосіб, у який національні органи влади організовували

виконання рішення про надання доступу до дитини, була не лише результатом неналежного виконання обов'язків посадовими особами, відповідальними за виконання рішення. Вбачається, що до цих недоліків також призвели недостатньо розвинуті законодавчі та адміністративні механізми. Зокрема, наявні законодавчі та адміністративні механізми були недостатніми для прискорення добровільного дотримання домовленостей із залученням фахівців служби у справах дітей та сім'ї. Вони також не передбачали низки конкретних заходів, які б могли бути вжиті відповідно до принципу пропорційності з метою забезпечення примусового виконання рішення про право доступу.

Отже, Суд дійшов висновку, що було порушено статтю 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) у зв'язку з невиконанням рішення національного суду про надання заявнику доступу до його дитини.

Дата набуття статусу остаточного (відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції): 24/10/2018 (Палата).

Детальніше з текстом рішення Європейського суду з прав людини у справі VYSHNYAKOV v. UKRAINE (заява № 25612/12) можна ознайомитися за посиланням: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192006>.

СПРАВА «ГЕН ТА ІНШІ ПРОТИ УКРАЇНИ» (CASE OF GEN AND OTHERS v. UKRAINE) (Заяви № 41596/19 та № 42767/19)

Стислий виклад рішення від 10 червня 2021 року

Мати дитини звернулася до суду стосовно встановлення графіку побачення з дитиною для батька, обґрунтовуючи свої вимоги тим, що батько занадто багато часу проводить з дитиною. Батько дитини (третій заявник) та баба і дід по батьківській лінії (перший заявник та другий заявник) подали зустрічні позовні вимоги, стверджуючи, що мати дитини перешкоджала їхньому спілкуванню з дитиною.

15 серпня 2016 року Держинський районний суд міста Харкова встановив, що батьку, діду та бабі по батьківській лінії перешкоджали у спілкуванні з дитиною. Розглянувши ситуацію у сім'ї, Суд встановив графік побачень батька з дитиною та окремий графік побачень баби та діда по батьківській лінії з дитиною, надавши їм змогу брати участь у вихованні дитини. 12 квітня 2018 року Апеляційний суд Харківської області вніс зміни до графіку побачень батька з дитиною.

Мати не виконувала рішення суду добровільно, тому батько дитини ініціював виконавче провадження. Проте мати подала касаційну скаргу до Верховного Суду і подала клопотання зупинити виконавче провадження. Верховний Суд визнав обґрунтованим клопотання матері та зупинив виконавче провадження до розгляду касаційної скарги по суті.

16 січня 2019 року Верховний Суд залишив без задоволення касаційну скаргу як необґрунтовану.

28 січня 2019 року виконавче провадження було відновлено.

Державний виконавець неодноразово накладав штрафи на матір дитини у зв'язку з невиконанням рішення суду.

У подальшому державний виконавець неодноразово складав акти про те, що дитина відмовлялася спілкуватися з батьком, дідом та бабою під час запланованих побачень за графіком, визначеним рішенням суду.

19 грудня 2019 року державний виконавець виніс постанову про залучення представників органів опіки і піклування для участі у проведенні виконавчих дій.

Проте рішення суду про надання доступу до дитини не було виконане.

Заявники звернулися до Європейського суду з прав людини стосовно невиконання встановлених судом домовленостей про побачення з дитиною всупереч статті 8 Конвенції.

Надаючи оцінку, Суд визначив, що застосуванню підлягають загальні принципи щодо позитивного зобов'язання держави стосовно права батьків на спілкування, описані у згаданому рішенні у справі «Вишняков проти України» (*Vyshnyakov v. Ukraine*, пункти 35–37). Ці принципи також застосовуються у випадках виникнення між батьками та/або іншими членами родини дітей спору щодо спілкування з дітьми та їхнього місця проживання.

Застосовуючи загалом принципи, Суд відзначив наступне.

По-перше, навіть незважаючи на встановлення судами графіку побачень батька з дитиною, виконання цього рішення зупинялося на значні періоди часу у зв'язку з подальшими судовими рішеннями. З огляду на серйозний характер таких заходів та їхній тривалий ефект суди були зобов'язані наводити у своїх рішеннях відповідні та достатні підстави, аби довести, що вони не були свавільними. Однак у своєму обґрунтуванні суди не посилалися на які-небудь конкретні обставини, що виправдовували ці заходи, і не пояснювали, як зупинення виконання домовленостей про побачення відповідало б найкращим інтересам дитини.

По-друге, ніщо не свідчить, що протягом періодів, коли тривало виконавче провадження, органи державної влади коли-небудь розглядали питання застосування механізмів контролю за добровільним виконанням рішення. Крім того, залишається незрозумілим, наскільки до цього процесу могли бути залучені органи опіки та піклування, та чи могли бути використані які-небудь засоби врегулювання сімейних конфліктів. У певний момент державні виконавці вирішили, що місцевий орган опіки та піклування повинен бути залучений до проведення виконавчого провадження, але ніщо не вказує про наявність у такого органу опіки та піклування якого-небудь впливу на виконання домовленостей про побачення.

По-третє, стосовно поведінки державних виконавців вбачається, що вони неодноразово приїжджали на побачення лише з метою документування небажання дитини спілкуватися зі своїм батьком, бабою та дідом по батьківській лінії. Національний суд розкритикував обмежений обсяг втручання державних виконавців як неналежний. Суд повторює, що право дитини висловлювати власні погляди не слід тлумачити як таке, що фактично надає дітям беззастережне право вето без розгляду будь-яких інших факторів і здійснення оцінки для визначення їхніх найкращих інтересів; крім того, такі інтереси, як правило, передбачають підтримку

зв'язків дитини із сім'єю за винятком випадків, коли подібне може зашкодити її здоров'ю та розвитку. Однак у цій справі, коли органи державної влади постійно стикалися з відмовою дуже маленької дитини спілкуватися з членами своєї сім'ї, вони не забезпечили надання дитині належної професійної цільової підтримки; така підтримка була надзвичайно важливою для неї, аби звикнути до думки про регулярні побачення з батьком, бабою та дідом, а також забезпечити розуміння матір'ю, яка чинила перешкоди для спілкування дитини з іншими членами сім'ї по батьківській лінії, що згідно з обґрунтуванням судових рішень, які підлягали виконанню, це відповідало найкращим інтересам дитини. За конкретних обставин цієї справи така допомога становила частину необхідних заходів, вжиття яких органами державної влади розумно вимагалось для дотримання ними позитивних зобов'язань, передбачених статтею 8 Конвенції.

Отже, Суд дійшов висновку, що було порушено статтю 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) у зв'язку з невиконанням рішення національного суду про надання заявнику доступу до його дитини.

Дата набуття статусу остаточного: 10/06/2021 (Палата).

Детальніше з текстом рішення Європейського суду з прав людини у справі GEN AND OTHERS v. UKRAINE (заяви № 41596/19, № 42767/19) можна ознайомитися за посиланням: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211864>.

СПРАВА «ВИХОВАНІК ПРОТИ УКРАЇНИ» (CASE OF VUKHOVANOK v. UKRAINE) (Заява № 12962/19)

Стислий виклад рішення від 7 жовтня 2021 року

Після того, як заявник припинив спільне проживання з матір'ю дитини, мати забрала дитину і переїхала в інше місто, тому з 2011 року заявник почав стикатися з перешкодами з боку матері дитини у тому, щоб бачитися і спілкуватися з донькою.

У 2013 році Залізничний районний суд м. Львова встановив порядок участі заявника у вихованні доньки, який сторони дотримувалися до 2014 року, коли заявник познайомив доньку із своєю новою жінкою, яка потоваришувала із донькою заявника. Коли мати дитини про це дізналася, побачення з дитиною припинилися, оскільки мати почала чинити перешкоди.

Заявник звернувся до виконавчої служби, проте державний виконавець складав акти про неможливість виконання у зв'язку з відмовою дитини бачитися з батьком і в 2019 році закрити виконавче провадження.

Заявник оскаржив дії державного виконавця і суд дійшов висновку, що виконавець безпідставно закрити виконавче провадження, тому що не було вжито всіх передбачених законом заходів для виконання рішення суду про участь у вихованні дитини.

Після цього виконавче провадження було відновлене, і державний виконавець двічі накладав штраф на матір дитини та арештував її майно з метою звернення стягнення, проте ці рішення були оскаржені в суді і визнані судом недійсними.

У 2019 році мати дитини також звернулася до суду із проханням скасувати виконавчий лист про встановлення побачень батька з дитиною, проте суд відмовив у задоволенні її вимог. Суд встановив, що той факт, що дитина не хотіла бачити свого батька, не може бути достатнім для невиконання розкладу зустрічей, оскільки не було жодних доказів того, що ці зустрічі суперечили природному розвитку дитини.

Станом на 12 березня 2021 року виконавче провадження триває.

Заявник звернувся до Європейського суду з прав людини стосовно невиконання встановлених судом домовленостей про побачення з дитиною всупереч статті 8 Конвенції.

Надаючи свою оцінку, ЄСПЛ знову звернув увагу на те, що такий обмежений підхід державних виконавців був недостатнім. Суд знову зауважив про те, що органи державної влади не вжили ніяких заходів для того, щоб знайти спосіб врегулювання ситуації, який би привів до добровільного виконання рішення, наприклад, шляхом розробки комплексної стратегії виконання, включаючи цільову психологічну підтримку дитини, яка, очевидно, мала ознаки відчуження одного із батьків (заявника), як і у справі «Ген та інші проти України». При цьому Суд зауважив, що хоча він і віддає перевагу добровільному виконанню рішення, але у випадку відмови сторони добровільно підкорятися рішенням суду державними органами мають бути застосовані належні заходи примусу, що не було зроблено у цій справі.

Отже, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що було порушено статтю 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) у зв'язку з невиконанням рішення національного суду про надання заявнику доступу до його дитини.

Дата набуття статусу остаточного: 07/10/2021 (Палата).

Детальніше з текстом рішення Європейського суду з прав людини у справі *VYKHIVANOK v. UKRAINE* (заява № 12962/19) можна ознайомитися за посиланням: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-212050>.

СПРАВА «БОНДАР ПРОТИ УКРАЇНИ» (CASE OF BONDAR v. UKRAINE) (заява № 7097/18)

Стислий виклад рішення від 17 грудня 2019 року

У січні 2015 року після розлучення подружжя, яке мало дитину, національний суд виніс рішення, що дитина повинна проживати з матір'ю. Згодом батько дитини (далі – заявник) звернувся з позовом до матері дитини стверджуючи, що йому перешкоджають у спілкуванні з донькою.

Державний виконавець відкрив виконавче провадження за рішенням національного суду, яким було встановлено графік побачень заявника з донькою. Однак мати дитини ігнорувала рішення суду і щоразу перешкоджала заявнику спілкуватись з донькою.

Заявник неодноразово у період з 2017 по 2018 роки звертався до державної виконавчої служби про забезпечення належного виконання рішення національного суду. Державний виконавець виніс постанови про накладання штрафу на матір

у зв'язку з невиконанням нею рішення суду. Мати дитини оскаржила ці постанови, провадження досі тривають.

До Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) заявник скаржився за статтями 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на не забезпечення національними органами влади ефективного виконання рішення, яким було встановлено графік побачень з його малолітньою донькою.

Посилаючись на свою попередню практику, а саме на рішення від 24 липня 2018 року у справі «Вишняков проти України» (заява № 25612/12) Європейський суд зазначив, що основоположним елементом «сімейного життя» є право на взаємне спілкування одного з батьків та дитини. Незважаючи на примусові заходи державного виконавця щодо матері дитини, рішення національного суду не виконувалось, що перешкоджало заявнику спілкуватись з донькою.

Європейський суд дійшов висновку, що неналежне виконання рішення національного суду було здебільшого наслідком недостатньо розвинутих законодавчих та адміністративних механізмів. Зокрема, наявні механізми були недостатніми для прискорення добровільного дотримання домовленостей із залученням фахівців служби у справах дітей та сім'ї, а також не передбачали конкретних заходів з метою забезпечення примусового виконання рішення про встановлення побачень з дитиною відповідно до принципу пропорційності та констатував порушення статті 8 Конвенції.

Дата набуття статусу остаточного: 19/05/2019 (Комітет).

Детальніше з текстом рішення Європейського суду з прав людини у справі BONDAR v. UKRAINE (заява № 7097/18) можна ознайомитися за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200896>.

СПРАВА «ШВЕЦЬ ПРОТИ УКРАЇНИ» (CASE OF SHVETS v. UKRAINE) (заява № 22208/17)

Стислий виклад рішення від 23 липня 2019 року

У 2014 році заявник після розлучення свого сина з невісткою та її переїзду з дитиною до іншого міста втратив можливість проводити час зі своєю онукою. Оскільки спроби заявника бачитися з онукою в іншому місті також були безуспішними, він звернувся до районного суду, вимагаючи забезпечення йому доступу до онуки, повернення її до міста проживання батька, а також встановлення графіку побачень. Районний суд частково задовольнив позов заявника та встановив графік побачень заявника з його онукою за місцем проживання дитини і у присутності матері.

У 2016 році апеляційний суд змінив рішення районного суду, зазначивши, що з огляду на складні відносини між заявником та матір'ю дитини побачення заявника з онукою повинні відбуватися не у присутності матері. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ)

відхилив касаційну скаргу заявника щодо зобов'язання матері дитини дозволяти бачитися йому зі своєю онукою.

Пізніше заявник скаржився до поліції на перешкоджання матір'ю дитини його спілкуванню з онукою. Крім того, органи державної виконавчої служби відмовили заявнику у відкритті провадження у зв'язку з відсутністю законодавчо встановленого способу та порядку виконання таких рішень судів.

У 2017 році заявник звернувся до суду, який зобов'язав матір передавати дитину заявнику для побачень відповідно до встановленого графіку. ВССУ за заявою матері дитини зупинив виконання цього рішення без належного обґрунтування.

У 2018 році син заявника через суд домігся встановлення місця проживання дитини разом з ним, і органи державної виконавчої служби забезпечили передання дитини батькові. Відтоді заявник бере активну участь у вихованні своєї онуки.

До Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) заявник скаржився за статтями 6 та 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на незабезпечення національними органами влади здійснення ним права на спілкування з онукою та на участь у її вихованні.

Європейський суд розглянув скарги заявника лише за статтею 8 Конвенції та, зазначив, що здійснення виконавчих проваджень у справах щодо опіки та піклування над дітьми виявляє структурні та системні недоліки, а національні органи влади не продемонстрували належної сумлінності під час розгляду справи заявника. У зв'язку з цим Європейський суд констатував порушення статті 8 Конвенції.

Дата набуття статусу остаточного: 23/07/2019 (Комітет).

Детальніше з текстом рішення Європейського суду з прав людини у справі SHVETS v. UKRAINE (заява № 22208/17) можна ознайомитися за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-195711>.

СПРАВА «СПІЦИН ПРОТИ УКРАЇНИ» (CASE OF SPITSYN v. UKRAINE) (Заява № 52411/18)

Стислий виклад рішення від 7 жовтня 2021 року

У червні 2016 року Ковпакіський районний суд м. Суми (далі – районний суд) встановив, що мати перешкоджала заявнику спілкуватись з дитиною, та з огляду на це, встановив графік побачень заявника з донькою. За заявою заявника державний виконавець відкрив виконавче провадження, однак невдовзі закрив його. Згодом заявник звернувся до поліції із заявою про відкриття кримінального провадження у зв'язку з тим, що матір дитини не виконувала рішення районного суду.

03 серпня 2017 року районний суд задовольнив позов заявника, ухвалив рішення про регулярні побачення із дитиною та повторно зобов'язав матір дитини не перешкоджати заявнику спілкуватись з донькою. Апеляційний суд Сумської області та Верховний Суд залишили рішення без змін.

Двічі державний виконавець відкривав виконавче провадження за заявою заявника. Під час одного з таких побачень донька відмовилась залишатись із заявником, друге побачення було скасовано через хворобу дитини. Невдовзі державний виконавець закрив виконавчі провадження.

До Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) заявник скаржився за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на неналежне виконання органами державної влади домовленостей про побачення з дитиною, встановлених судовим рішенням від 03 серпня 2017 року.

Європейський суд зазначив, що національні органи влади не вжили всіх належних заходів для забезпечення права заявника на побачення зі своєю донькою, зокрема, після відкриття/відновлення державними виконавцями виконавчого провадження їхнє втручання обмежилось лише ознайомленням з умовами домовленостей про побачення з дитиною, а також складанням актів про дві неуспішні спроби провести побачення. Крім того, Європейський суд зауважив, що такий обмежений підхід державних виконавців був недостатнім, адже заявник не був зобов'язаний звертатись за відновленням виконавчого провадження. Ніщо не свідчить, що під час виконавчого провадження органи державної влади коли-небудь розглядали механізми добровільного виконання рішення, наприклад, шляхом розробки комплексної стратегії виконання, у тому числі цільової підтримки дитини.

Європейський суд підкреслив, що у справах проти України уже встановлював, що невжиття належних заходів для виконання судових рішень, якими встановлюються домовленості про побачення з дітьми, є наслідком недостатньо розвинутих законодавчих та адміністративних механізмів, які б могли прискорити добровільне дотримання домовленостей із залученням фахівців органів опіки та піклування. Крім того, наявні механізми не передбачали відповідні і конкретні заходи для забезпечення примусового виконання рішення, яким було встановлено домовленості про побачення, відповідно до принципу пропорційності. Європейський суд констатував порушення статті 8 Конвенції.

Дата набуття статусу остаточного: 07/10/2021 (Комітет).

Детальніше з текстом рішення Європейського суду з прав людини у справі SPITSYN v. UKRAINE (заява № 52411/18) можна ознайомитися за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-214068>.

СПРАВА «ФАТХУТДІНОВ ПРОТИ РОСІЇ» (CASE OF FATKHUTDINOV v. RUSSIA) (Заява № 36335/18)

Стислий виклад рішення від 29 вересня 2020 року

Справа стосувалася неможливості підтримувати родинні зв'язки заявника з його сином після позбавлення першого батьківських прав.

У 2012 році у заявника та його дружини народився син. З приводу виховання сина у сторін виникали суперечки. Судом першої інстанції шлюб між сторонами розірвано, вирішено місце проживання сина разом із матір'ю. Надалі заявник клопотав про надання йому контактних прав. Експерти встановили, що дитина має прив'язаність до свого батька, тому рекомендували продовження контакту між ними. У жовтні 2016 року суд першої інстанції ухвалив рішення про надання заявникові контактних прав.

Пізніше судом першої інстанції заявника було позбавлено батьківських прав.

Інформація про заявника мала бути видалена зі свідоцтва про народження дитини, під час апеляційного провадження заявник вказував, що вимога колишньої дружини мала бути відхилена на підставі пункту 29 нещодавнього рішення Пленуму № 16 Верховного суду від 16 травня 2017 року. 05 липня 2017 року Верховний суд Республіки Башкортостан підтримав рішення суду в порядку апеляційного розгляду. Посилання заявника на рішення Пленуму суд визнав необґрунтованим.

12 жовтня 2017 року суд першої інстанції скасував рішення про надання контактних прав заявникові у зв'язку із нововиявленими обставинами, зазначеними вище. Верховний суд Республіки Башкортостан скасував рішення суду та закрит провадження, оскільки заявник не був ані батьком дитини, ані його родичем, щоб звертатись із заявою про надання контактних прав. Касаційна скарга заявника була також відхилена.

У цій справі заявник виховував та піклувався про дитину протягом більше ніж 5 років, експерти-психологи встановили наявність сильного емоційного зв'язку між ними. Беручи до уваги те, що заявник та дитина вважали один одного батьком і сином протягом багатьох років до того, як було встановлено, що заявник не є його біологічним батьком, а також тісний взаємозв'язок між ними, Європейський суд визнав, що їхні стосунки становлять сімейне життя у розумінні пункту 1 статті 8 Конвенції (пункт 39 рішення).

Європейський суд дійшов висновку, що національні органи влади не навели переконливих причин стосовно найкращих інтересів дитини для повного виключення заявника з життя дитини. Жодного разу не стверджувалося, що контакт із заявником негативно вплине на розвиток сина. Тому, відмовляючи заявникові у збереженні контакту з ним, на ґрунті негнучкого національного законодавства, яким передбачався виключний перелік осіб, які могли зберігати контакт з дитиною, не розглянувши питання, чи відповідає такий контакт найкращим інтересам дитини, держава-відповідач не дотрималася свого обов'язку із розгляду, в кожному конкретному випадку, чи відповідає найкращим інтересам дитини збереження контакту з особою, біологічно пов'язаною або ні, яка піклувалась про дитину впродовж достатньо тривалого періоду часу (порівняйте з Nazarenko, § 65–68) (пункт 43 рішення). Європейський суд констатував порушення статті 8 Конвенції.

Дата набуття статусу остаточного: 29/09/2020 (Комітет).

Детальніше з текстом рішення Європейського суду з прав людини у справі FATKHUTDINOV v. RUSSIA (заява № 36335/18) можна ознайомитися за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-204666>.

СПРАВА «КАЦІКЕРОС ПРОТИ ГРЕЦІЇ» (CASE OF KATSIKEROS v. GREECE) (Заява № 2303/19)

Стислий виклад рішення від 21 липня 2022 року

Заявник, Панайотіс Кацікерос, є громадянином Греції, який народився в 1970 році та проживає в Неа-Іонії (Греція). Він є суддею.

Батько дитини, народженої у фактичних шлюбних відносинах, скаржився, що національні суди встановили йому дуже обмежувальний графік побачень з дочкою, не дозволивши налагодити з нею стосунки. Зокрема, обмеження стосувались кількості годин та місця зустрічей, осіб, які мали бути присутніми в кімнаті. Що стосується причин, наведених національними судами для цих обмежень, вони посилалися на юний вік дитини та той факт, що вона звикла до виключної опіки матері, а також відсутність близькості між заявником і дитиною, оскільки заявник вирішив не дотримуватися розкладу побачень, встановленого судом.

До Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) заявник скаржився за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), оскільки встановлений судами графік зустрічей був дуже обмежувальним і не дозволяв йому налагодити стосунки зі своєю донькою.

Також скаржився за статтею 6 Конвенції (право на справедливий суд), стверджуючи, що додаткові підстави для апеляції з питань права, які він подав до Касаційного суду у провадженні щодо його доньки, були відхилені з формальних підстав; і що його касаційна скарга не була розглянута неупередженим судом, оскільки троє з п'яти суддів брали участь в ухваленні рішення про усунення його з посади судді апеляційної інстанції через міркування, пов'язані із суперечкою щодо його доньки.

У контексті провадження щодо встановлення чи оскарження батьківства Європейський суд дійшов висновку, що визначення правовідносин заявника з його законною чи імовірно його дитиною може стосуватися його «сімейного» життя, але це питання можна залишити відкритим, оскільки справа, безсумнівно, стосувалася приватного життя заявника згідно із статтею 8 Конвенції, яка охоплює важливі аспекти особистого життя.

Причини, наведені національними судами, були доречними. Зокрема, вони ґрунтували свої висновки на найкращих інтересах дитини, визначених обставинами справи. У своїй аргументації вони дійшли висновку, що побачення заявника з дочкою спочатку повинні бути обмежені, поки батько та дочка не почнуть знайомитися один з одним і поки не стане зрозумілою зацікавленість першого у формуванні стосунків із його дочкою. Як наслідок, обмеження, накладені на побачення заявника з дочкою, не були настільки суворими, щоб завадити заявнику створити міцні стосунки з нею, але дозволяли поступове встановлення зв'язку між ними. Також відповідні обмеження були поступово послаблені.

Національні суди досить ретельно розглядали справу, щоб встановити справедливий баланс між інтересами дитини жити у спокійній обстановці та інтересами заявника частіше бачитися з дочкою.

З огляду на обставини справи та національне законодавство суд дійшов висновку, що процедура, якої необхідно було дотримуватися для оскарження з питань права за додаткових підстав, була врегульована узгодженим і передбачуваним чином. За цих обставин, враховуючи те, що: справа заявника розглядалася на двох рівнях юрисдикції національних судів, які здійснювали повну юрисдикцію у цій справі; що у справі не виникало жодного помітного питання про відсутність справедливості; що обмеження було передбачуваним, а роль Касаційного суду обмежувалась переглядом застосування відповідного національного законодавства судами нижчих інстанцій, не можна сказати, що рішення Касаційного суду становило непропорційну перешкоду, яка порушувала саму суть права заявника на доступ до суду, гарантованого статтею 6 § 1 Конвенції, або порушувала національну свободу розсуду.

Стосовно заяви заявника про відсутність неупередженості з боку Верховного суду Європейський суд постановив, що коли національне законодавство пропонує можливість усунути занепокоєння щодо неупередженості суду чи судді, очікується, що заявник, який справді вважає, що існують обґрунтовані занепокоєння з цього приводу, висловить їх за першої нагоди.

Європейський суд вважає, що в ситуації, де немає жодного іншого засобу правового захисту, оскільки заявник стверджує про порушення статті 6 § 1 Конвенції у зв'язку з відсутністю неупередженості судового органу останньої інстанції, принцип субсидіарності може вимагати від заявника особливої старанності у дотриманні зобов'язання вичерпати національні засоби правового захисту.

Європейський суд констатував відсутність порушення статей 6 та 8 Конвенції у цій справі. Дата набуття статусу рішенням остаточного настане за обставин, викладених у пункті 2 статті 44 Конвенції.

Детальніше з текстом рішення Європейського суду з прав людини у справі KATSIKEROS v. GREECE (заява № 2303/19) можна ознайомитися за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-218427>.

Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо вирішення спорів про участь у вихованні дитини / Упоряд.: правове управління (IV) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду / Відпов. за вип.: суддя КЦС ВС Воробйова І. А. Київ, 2022. — 78 с.

Застереження: видання містить короткий огляд деяких судових рішень. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн:

 fb.com/supremecourt.ua

 t.me/supremecourtua

 @supremecourt_ua